

UNIVERZITET U BEOGRADU

Master studije

Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost

MASTER RAD

Delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja kod lica
osumnjičenih za terorizam

Mentor:

Prof. dr Dragan Simeunović

Student:

Isidora Kolar, 96/2017

Beograd, septembar 2020. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Isidora Kolar

Broj indeksa: 96/2017

Svojim potpisom garantujem da ću se u toku studija, a naročito u toku izrade master rada, u potpunosti uzdržati od plagiranja, odnosno kopiranja tuđih ideja i njihovog prezentovanja kao sopstvenih, bez odgovarajućeg priznavanja autorstva.

Razumem da kopiranje tuđih ideja može biti izvršeno iz knjiga i časopisa i podataka koji mogu biti predstavljeni u tabelama, dijagramima, dizajnu, planovima, fotografijama, filmu, muzici, formulama, vebajtovima, kompjuterskim programima i na drugi način. Jasno mi je da plagijat takođe uključuje i predstavljanje, upotrebu i distribuiranje rada predavača ili drugih studenata kao sopstvenih.

Svesna sam da namernim prisvajanjem ideja drugih i prikazivanjem kao sopstvenih činim povredu Zakona o autorskom i srodnim pravima, kao i drugih zakona i odgovarajućih akata Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 14.9.2020. godine

Isidora Kolar

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Predmet rada.....	1
1.2. Ciljevi rada	2
1.3. Hipotetički okvir	3
1.4. Osnovne metode i tehnike istraživanja	3
2. Istorijat i razvoj pojačanih tehnika ispitivanja.....	4
2.1. Pojačane tehnike ispitivanja pre 11. septembra 2001. godine.....	4
2.2. Pojačane tehnike ispitivanja nakon 11. septembra 2001. godine	9
3. Pravno definisanje pojačanih tehnika ispitivanja i njihove vrste	16
3.1. Zakonodavstvo Sjedinjenih Američkih Država.....	16
3.2. Mišljenja Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i Ujedinjenih nacija	18
3.3. Vrste pojačanih tehnika ispitivanja.....	19
4. Sajentifikacija pojačanih tehnika ispitivanja	24
5. Delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja	27
5.1. Efikasnost pojačanih tehnika ispitivanja	27
5.2. Pribavljanje informacija do kojih se ne bi moglo doći drugim putem.....	30
5.3. Pouzdanost informacija pribavljenih upotrebom pojačanih tehnika ispitivanja.....	33
6. Studija slučaja.....	39
6.1. Slučaj Abu Zubajde.....	39
6.2. Slučaj Halida Šeika Muhameda	43
6.3. Slučaj lociranja i eliminisanja Osame bin Ladena	47
7. Pravne i političke posledice programa pojačanih tehnika ispitivanja.....	52
8. Alternative pojačanim tehnikama ispitivanja.....	56
8.1. Informisane tehnike ispitivanja.....	56
8.2. Razlike između povinovanja i saradnje.....	59
9. Zaključak	60
LITERATURA.....	63

1. Uvod

1.1. Predmet rada

Napad Al Kaide (engl. al-Qaeda) na Svetski trgovinski centar i Pentagon 11. septembra 2001. godine bio je događaj koji će promeniti tok istorije i izvršiti ogroman uticaj na međunarodne odnose i globalnu politiku, sa posledicama koje sežu do današnjeg dana. Ovaj datum označava prekretnicu u pristupu Sjedinjenih Američkih Država borbi protiv terorizma, koja nakon toga prerasta u rat protiv terorizma - izraz koji je tadašnji predsednik Džordž V. Buš (engl. George W. Bush) prvi put upotrebio 16. septembra 2001. godine.¹ SAD tada kreću u ofanzivu protiv Al Kaide, usmeravajući sve instrumente svog bezbednosnog sistema ka svakome ko bi im se isprečio na putu ka singularnom cilju: pronalaženju Osame bin Ladena (engl. Osama bin Laden) i uništenju njegove terorističke organizacije. Predsednik Buš i njegova administracija odlučuju se za agresivan pristup ovom sukobu, legalizujući primenu pojačanih tehnika ispitivanja na licima osumnjičenim za terorizam.

U nastojanju da se Al Kaide efikasno uništi, američka administracija je novim tumačenjem međunarodnih konvencija, koje se odnose na tretman ratnih zarobljenika i zabranu torture, kao i svojih unutrašnjih zakona, zaobišla pravne prepreke koje su joj stajale na putu. Upotreba pojačanih tehnika ispitivanja započela je zvanično 2002. godine u tajnim zatvorima Centralne obaveštajne agencije (engl. Central Intelligence Agency),² a zatim je ova praksa preuzeta i od strane američke vojske u Gvantanamu, odakle se dalje proširila na vojne zatvore u Avganistanu i Iraku. Osumnjičeni za terorizam podvrgavani su izolaciji, uskraćivanju sna, stavljanju u pozicije koje izazivaju stres, voterbordingu (engl. waterboarding) i drugim metodama kojima su ispitivači pokušavali da slome njihov otpor i da brže dođu do potrebnih informacija za sprečavanje budućih napada i hapšenje odgovornih za one od 11. septembra.

Po dolasku predsednika Baraka Obame (engl. Barack Obama) na vlast, upotreba pojačanih tehnika ispitivanja je zabranjena. Međutim, sadašnji američki predsednik Donald Tramp (engl. Donald Trump) je još u toku svoje predizborne kampanje najavio mogućnost ponovnog uvođenja ovog

¹ George W. Bush, *Remarks by the President Upon Arrival*, Washington, 16.9.2001., <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html>, 13.9.2020.

² Report of the Senate Select Committee on Intelligence, *Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program*, 2014., <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/publications/CRPT-113srpt288.pdf>, 10.8.2020., str. 27-47.

programa.³ Iako to za sada nije učinio, nije isključeno da je to jedan od poteza koje će povući u slučaju da osvoji svoj drugi mandat. Trampov stav je odraz jedne strane u žestokoj debati o pojačanim tehnikama ispitivanja, koja tvrdi da su ove tehnike zaslužne za ključne uspehe u borbi protiv terorizma, uključujući i lociranje i eliminaciju Osame bin Ladena lično. U drugom taboru su oni koji tvrde da ove tehnike niti su etički prihvatljive, niti su se u praksi pokazale kao delotvorne.

Ovaj rad, u meri u kojoj je to moguće, ostavlja po strani etička pitanja koja proističu iz korišćenja pojačanih tehnika ispitivanja i fokus stavlja primarno na njihovu delotvornost, ispitujući da li su one efikasne, da li se putem njih dobijaju informacije koje se ne bi mogle pribaviti na drugi način, kao i koliko su pouzdane informacije koje pojačane tehnike ispitivanja produkuju. Kako bi se razumeo ceo kontekst i analiza delotvornosti ovih tehnika bila moguća, ovaj rad pruža pregled njihovog istorijskog razvoja, kako pre 11. septembra 2001, tako i nakon ovog datuma. Dalje, istražuje se pravni okvir u kome je program ovih tehnika nastao, sa ciljem da se uvrdi njihovo pravno definisanje, a zatim se opisuju pojedine vrste pojačanih tehnika ispitivanja koje su korišćene tokom programa zatvaranja i ispitivanja osumnjičenih za terorizam. Zatim, ispituje se da li postoji naučna osnova na kojoj ove tehnike počivaju ili su one u potpunosti nenaučne. Centralni deo rada bavi se samom delotvornošću pojačanih tehnika ispitivanja, kako kroz analizu teorijskih mišljenja, tako i konkretnih primera iz prakse. Tri studije slučaja koje su u fokusu ovog rada jesu slučaj Abu Zubajde (engl. Abu Zubaydah), slučaj Halida Šeika Muhameda (engl. Khalid Sheikh Mohammed) i slučaj lociranja i eliminisanja Osame bin Ladena, s obzirom na to da su ovo najcitiraniji primeri kako u prilog delotvornosti pojačanih tehnika ispitivanja, tako i protiv nje. Nakon toga, analiziraju se najznačajnije pravne i političke posledice ovog programa. Na kraju, upoređuje se pristup pojačanih i informisanih tehnika ispitivanja, sa ciljem da se utvrdi koji je od njih bolji u pogledu delotvornosti.

1.2. Ciljevi rada

Fokus velikog broja naučnih i stručnih radova kada su u pitanju pojačane tehnike ispitivanja je na etičkim i pravnim dilemama koje su one izazvale. Kada je u pitanju literatura koja se bavi njihovom delotvornošću, primetna je oštra podeljenost autora na one koji tvrde da su pojačane tehnike ispitivanja bile nužne i svoju delotvornost dokazale u praksi i, s druge strane, one koji program pojačanih tehnika kritikuju kao inferioran u odnosu na tradicionalne metode. I jedni i drugi autori često navode iste konkretne slučajeve u kojima su primenjene pojačane tehnike ispitivanja, ali je

³ Adam D. Jacobson, *Could the United States Reinstitute an Official Torture Policy?*, Journal of Strategic Security Vol. 10-2, 97-118, University of South Florida Board of Trustees, 2017, https://www.jstor.org/stable/26466845?seq=3#metadata_info_tab_contents, 28.8.2020., str. 100.

zanimljivo da ih jedini ističu kao dokaz delotvornosti ovih tehnika, dok ih drugi tumače kao potvrdu potpunog neuspeha ovog programa. Zbog toga je primarni naučni cilj ovog rada da utvrdi koja od ovih strana u debati je u pravu, kao i da analizira u kojoj meri je upotreba pojačanih tehnika ispitivanja kod osumnjičenih za terorizam opravdana u pogledu njihove delotvornosti.

Drugi naučni cilj ovog rada je da se ova tematika približi domaćim naučnim krugovima, u kojima je do sada ograničeno obrađivana i da se prvi put ponudi sveobuhvatan pregled programa pojačanih tehnika ispitivanja i njegove delotvornosti.

Društveni cilj ovog rada je da se šira javnost u Republici Srbiji detaljnije upozna sa programom pojačanih tehnika ispitivanja, njegovim istorijatom, delotvornošću i posledicama.

1.3. Hipotetički okvir

Opšta hipoteza

Pojačane tehnike ispitivanja, koje su primenjivane tokom programa zatvaranja i ispitivanja lica osumnjičenih za terorizam, su nedelotvorne i inferiorne u odnosu na informisane tehnike ispitivanja, koje su tradicionalno u upotrebi.

Prva posebna hipoteza

Pojačane tehnike ispitivanja nisu efikasne, odnosno ne dovode do brzog pribavljanja informacija i kontraproduktivne su u slučajevima scenarija „bombe koja otkucava“.

Druga posebna hipoteza

Pojačane tehnike ispitivanja nisu delotvorne u situacijama kada ispitivani odbija saradnju i njima se ne produkuju informacije koje ne bi mogle biti pribavljene drugim putem.

Treća posebna hipoteza

Informacije dobijene primenom pojačanih tehnika ispitivanja su nepouzdana i agresivni pristup ispitivanog navodi da izmisli podatke i kaže ono za šta pretpostavlja da ispitivač želi da čuje.

1.4. Osnovne metode i tehnike istraživanja

Tokom prikupljanja i obrade podataka neophodnih za istraživanje odabrane teme, korišćeno je više naučnih metoda, uključujući analizu i sintezu, indukciju i dedukciju, apstrakciju i konkretizaciju,

kao i generalizaciju i specijalizaciju. Osnovni metod rada bila je analiza sadržaja, kako naučne i stručne literature, uključujući master radove, doktorske disertacije, knjige i časopise, tako i zvaničnih govora i dokumenata objavljenih od strane državnih organa i obaveštajnih službi Sjedinjenih Američkih Država. U ograničenoj meri korišćeni su i novinski onlajn članci preuzeti sa vebajtova poznatih medijskih kuća, u onim slučajevima kada su podaci koji su u njima navedeni novijeg datuma, zbog čega ih nije bilo moguće pronaći u naučnoj i stručnoj literaturi.

2. Istorijat i razvoj pojačanih tehnika ispitivanja

2.1. Pojačane tehnike ispitivanja pre 11. septembra 2001. godine

U aprilu 2004. godine američka javnost je ostala zatečena fotografijama koje su objavljene u domaćim medijima, a na kojima su dokumentovane scene zlostavljanja zatvorenika u iračkom zatvoru, Abu Graibu (engl. Abu Ghraib), pod kontrolom američke vojske i njihovih koalicionih

partnera. Ovo, međutim, nije bio prvi put u istoriji SAD-a da izveštaji o brutalnosti američkih snaga dospeju u javnost i da se povede ozbiljna debata o etičkim pitanjima koja iz ovakvog delovanja proizilaze. Razvoj onoga što će posle napada 11. septembra 2001. biti nazvano pojačanim tehnikama ispitivanja može se pratiti kroz čitav tok istorije SAD-a, od izvojevanja nezavisnosti pa do danas. Većina ovih tehnika korišćena je u različitim periodima, na pojedincima iz raznovrsnih grupa i od strane raznih izvršilaca, koji su pripadali državnim snagama bezbednosti sa jedne strane (vojska, policija, obaveštajne službe), a sa druge privatnih lica, poput robovlasnika. Iako bi se moglo očekivati da su ove tehnike vremenom značajno unapređene i da je došlo do njihove sajentifikacije u 21. veku, činjenice govore drugačije. Najveći broj ovih tehnika se vremenom nije značajno menjao, niti su iskorišćeni potencijali moderne tehnologije u njihovoj primeni,⁴ pa se zato mogu naći primeri njihovog korišćenja sa početka XX veka, ili koji sežu još dalje u prošlost, a koji se ne razlikuju bitno od onih primenjivanih od 2002. godine.

Tokom Filipinsko-američkog rata, koji je trajao od 1899. do 1902. godine, prvi put u istoriji SAD-a se povela debata o postupcima američke vojske prema filipinskim zarobljenicima. Između ostalog, sporno je bilo korišćenje tehnike nazvane „vodeni lek“ (engl. water cure) koju su vojnici primenjivali kako bi pribavili informacije od neprijatelja. Može se povući određena paralela između „vodenog leka“ i voterbordinga, s obzirom na to da obe tehnike uključuju upotrebu vode, mada postoji suštinska razlika. Kod primene „vodenog leka“, vojnici bi filipinskim borcima nasilno sipali velike količine vode u ždrelo, pa bi oni imali utisak da se dave, a uz to bi im se stomak naduo zbog količine progutane tečnosti. Bitno je napomenuti da ova tehnika ispitivanja nije bila zvanično odobrena od strane američke administracije i njena upotreba je javnosti predstavljana kao par izolovanih incidenata. Tadašnji predsednik, Teodor Ruzvelt (engl. Theodore Roosevelt), osudio je takvo postupanje, ali je stao u odbranu vojske, rekavši da se ona bori za mir i slobodu. Izgrednici ovih incidenata su procesuirani, čime je zatvoreno ovo neslavno poglavlje.⁵ U ovom kontekstu, zanimljivi su i podaci koje je autor Pol A. Kramer (engl. Paul A. Kramer) izneo u svojoj knjizi „Krv vlasti: rasa, imperija, Sjedinjene Američke Države i Filipini“ (engl. *The Blood of Government: Race, Empire, the United States & the Philippines*), a koji pobijaju navode američkih zvaničnika da korišćenje „vodenog leka“ nije bila uobičajena praksa među vojnicima. On navodi slučaj Alberta Gardnera (engl. Albert Gardner), pripadnika američke konjice, koji je ovu tehniku ovekovečio u

⁴ Darius Rejali, *Torture and Democracy*, Princeton University Press, Princeton, 2007, <https://www.scribd.com/book/232949908/Torture-and-Democracy>, 24.8.2020., str. 689-694.

⁵ John A. Wahlquist, James A. Stone, David P. Shoemaker, Nicholas R. Dotti, *Interrogation: World War II, Vietnam, And Iraq*, Tannenber Publishing, 2015, <https://www.scribd.com/book/293577828/Interrogation-World-War-II-Vietnam-And-Iraq>, 25.8.2020., str. 27-31.

šaljivim pričama i pesmama, koje na podrugljiv način govore o torturi filipinskih boraca. Autor koristi ovaj primer kao dokaz da korišćenje „vodenog leka“ uopšte nije bilo incidentno i tajno, kako je to tada predstavljeno javnosti, već da se među vojnicima o tome vrlo otvoreno govorilo.⁶

Niz pojačanih tehnika ispitivanja korišćen je od strane američke policije, posebno u prvoj polovini XX veka. Glavni razlog zašto su neke još brutalnije metode napuštene u korist ovih tehnika bio je pojačan nadzor nad postupcima policije, pa su primat dobile one tehnike koje ne ostavljaju vidljive fizičke tragove. Zabeleženi su primeri još iz dvadesetih godina prošlog veka, gde su osumnjičeni ispitivani čak 38 dana u kontinuitetu kako bi se od njih iznudilo priznanje. Ova praksa je bila veoma rasprostranjena, kao i primena prebijanja, šamaranja i drugih vidova fizičkog zlostavljanja. Vikeršamova komisija (engl. Wickersham Commission), nazvana po svom predsedniku, Džordžu Vikeršamu (engl. George Wickersham), je 1931. godine objavila izveštaj o policijskoj brutalnosti koji je sadržao mnogobrojne iskaze žrtava koji svedoče o prisutnosti ove prakse. Policija u nekoliko velikih američkih gradova (Njujorku, Čikagu, Klivlendu, Dalasu i Sijetlu) prednjačila je u primeni perfidnih tehnika koje nisu ostavljale tragove, ali se mogu okarakterisati kao surov tretman. Treba naglasiti da su ovakvi postupci bili vršeni zarad dobijanja priznanja, a ne kao retribucija nad osumnjičenima. Uz to, iako su neke od tehnika postojale i bile usavršavane vekovima unazad, američkoj policiji se može pripisati i inovativnost kod osmišljavanja potpuno novih metoda za iznuđivanje priznanja.⁷ Posebno su relevantni slučajevi primene voterbordinga, koji je, pored vojske, povremeno koristila i policija. Kada je 1979. godine Kevin Kofman (engl. Kevin Coffman) uhapšen i osuđen na kaznu zatvora zbog posedovanja narkotika u Koldspringu, u državi Teksas, zamenik šerifa Flojd Bejker (engl. Floyd Baker) ga je podvrgao voterbordingu, stavivši mu preko lica peškir iznad koga je polako sipao vodu iz kofe. Kofman je kasnije na suđenju izjavio kako se plašio da će se udaviti i da je zbog toga svojim ispitivačima dao dve lažne informacije u nadi da će ih to zaustaviti. Istu sudbinu doživeo je i Džejms Hiks (engl. James Hicks) godinu dana kasnije, kada je optužen da je ukrao traktor okružnog šerifa. Hiks je na kraju priznao i izmislio lokaciju na kojoj se traktor nalazi.⁸

⁶ Paul A. Kramer, *The Blood of Government: Race, Empire, the United States & the Philippines*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006, <https://www.scribd.com/read/322773647/The-Blood-of-Government-Race-Empire-the-United-States-and-the-Philippines#>, 25.8.2020., str. 221-224.

⁷ Darius Rejali, op. cit., str. 150-153.

⁸ John W. Schiemann, *Does Torture Work?*, Oxford University Press, New York, 2016, <https://www.scribd.com/document/405272753/Does-Torture-Work-1st-Edition-2015-pdf>, 25.8.2020., str. 21-22.

Tokom Drugog svetskog rata, američki vojnici našli su se u drugačijoj poziciji. Ovog puta nisu oni bili ti koji primenjuju tehnike kao što je voterbording, već su takav tretman oni sami doživeli od strane Japanaca. Kada je kapetan Čejs Nilsen (engl. Chase Nielsen) zarobljen, japanski vojnici nisu uspjeli da dobiju nijednu značajnu informaciju od njega, zbog čega je podvrgnut voterbordingu.⁹ Nakon završetka rata, Saveznici su sudili japanskim vojnicima zbog kršenja normi ratnog prava, iznoseći kao glavni dokaz primenu voterbordinga na zarobljenicima, koji je tokom tih procesa okarakterisan kao vid torture.¹⁰ Slični incidenti desili su se i tokom Korejskog rata. Vojni pilot, Tomas D. Harison (engl. Thomas D. Harrison), zarobljen je 1951. godine blizu severnokorejskog grada Sinuijua. Pored izgladnjivanja i prebijanja, na njemu je primenjen i „tretman vodom“ (engl. water treatment), sada poznatiji kao voterbording.¹¹

Vijetnamski rat obeležava povratak korišćenja torture od strane američke vojske. Nad zarobljenicima je primenjivan niz najrazličitijih tehnika za iznudiivanje informacija, među kojima je rasprostranjena bila upotreba elektro šokova,¹² ali i voterbordinga. Dejvid Karmon (engl. David Carmon), pripadnik 172. vojno-obaveštajnog detašmana priznao je da je koristio „vodenu krpu“ na čoveku za koga je sumnjao da je pripadnik Vijetkonga i koji je tokom ispitivanja preminuo.¹³ Dokumentovan je veliki broj ovakvih iskaza američkih vojnika koji su se borili u ovom ratu.¹⁴ Tokom Vijetnamskog rata nije postojala zvanična politika primene navedenih tehnika, već su vojni ispitivači međusobno delili iskustva i informacije o ovim tehnikama tajno, svesni da time krše pravila ratovanja i međunarodne konvencije.¹⁵

Za svaku pojedinu tehniku čija je upotreba dozvoljena posle 11. septembra 2001. godine moguće je pronaći primere u različitim periodima američke istorije. Kada je u pitanju voterbording, pored već navedenih primera, zanimljiv je slučaj iz 1881. godine kada ova tehnika nije primenjivana od strane vojske i policije, već privatne kompanije. Naime, u Njukaslu, u državi Alabami, jedan od zaposlenih u kompaniji za ugalj svedočio je o tome pred specijalnim komitetom sastavljenim zarad ispitivanja tretmana zatvorenika u toj državi. U svedočenju je rekao da su zatvorenike, koje su „iznajmljivali“

⁹ *Ibid.*, 19.

¹⁰ John A. Wahlquist, James A. Stone, David P. Shoemaker, Nicholas R. Dotti, op. cit., str. 29-30.

¹¹ John W. Schiemann, op. cit., str. 19-20.

¹² Darius Rejali, op. cit., str. 330-334.

¹³ John W. Schiemann, op. cit., str. 21.

¹⁴ Darius Rejali, op. cit., str. 1047-1064.

¹⁵ *Ibid.*, 1048-1049.

od zatvora kako bi obavljali određene poslove, u nekoliko navrata podvrgavali kazni vodom, tokom koje bi im nalivali vodu na gornju usnu, čime bi im zaustavili protok vazduha.¹⁶

Uskraćivanje sna bila je jedna od dozvoljenih tehnika koju je američka policija koristila, sve dok nije zakonom zabranjena u toku Drugog svetskog rata.¹⁷ Najčešća varijanta ove tehnike bilo je kontinuirano ispitivanje osumnjičenog, koje je moglo trajati i danima.¹⁸

Stavljanje u pozicije koje izazivaju stres vuče korene iz robovlasničkog perioda, kada je korišćeno kao kazna za robove. Ova tehnika upotrebljavana je i od strane američke vojske od njenog samog početka, tokom Američke revolucije. Tokom Prvog svetskog rata, pojedinci koji su zbog prigovora savesti zatvarani kao ratni dezertteri, podvrgavani su vezivanju ruku za vrata zatvorske ćelije (engl. cuffing) i primoravani da u tom položaju stoje između osam i devet sati svakog dana. I američka policija je primenjivala najrazličitije varijante stavljanja u pozicije koje izazivaju stres, posebno u zatvorima. Jedna od inovacija bila je takozvana „oregonska čizma“ (engl. Oregon boot) koju je 1866. godine izumeo direktor Oregonskog državnog zatvora. Ova sprava osmišljena je tako da onog ko je nosi onemogućiti u bekstvu, jer utiče na održavanje ravnoteže.¹⁹

Američka policija je, pod pritiskom javnosti i nadzora, usavršila zadavanje udaraca koji ne ostavljaju tragove. Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, čikaška policija je ovu metodu rado koristila, a dokaze da se to dešava bilo je nemoguće pronaći i bile su potrebne godine da se to potvrdi. Jedna od klasičnih tehnika ovog tipa bilo je udaranje šamara, kojim je žrtvi mogao da se nanese bol, a da pritom ne ostanu vidljivi znaci zlostavljanja.²⁰

Na kraju, bitno je spomenuti i priručnike za ispitivanje sastavljene od strane Centralne obaveštajne agencije, koji su u javnosti poznati i pod nazivom „priručnici za mučenje“. Najstariji i najpoznatiji od njih je onaj pod nazivom KUBARK (engl. Counterintelligence Interrogation), iz 1963. godine,²¹ koji se u „Istraživanju komiteta o programu zatvaranja i ispitivanja Centralne obaveštajne agencije“, sastavljenom od strane Obaveštajnog odbora Senata, spominje kao jedan od primera toga da u Centralnoj obaveštajnoj agenciji postoji istorijska praksa primene agresivnih tehnika ispitivanja.²²

¹⁶ John W. Schiemann, op. cit., str. 18-19

¹⁷ Darius Rejali, op. cit., str. 537.

¹⁸ *Ibid.*, 151-152.

¹⁹ *Ibid.*, 561-569.

²⁰ *Ibid.*, 613-620.

²¹ Central Intelligence Agency, *CIA Manual Collection: The infamous "torture manuals"*, Kindle, 2017, str. 69.

²² Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 18.

Neke od tehnika pokrivenih ovim priručnikom su izolacija, pretnje, izazivanje straha, uskraćivanje obroka i sna.²³

Na osnovu svega navedenog, može se izvući nekoliko zaključaka o istorijatu pojačanih tehnika ispitivanja pre 11. septembra 2001. godine. Prvo, iako je zajednički naziv za ove tehnike novijeg datuma, same tehnike su već decenijama ili vekovima ukorenjene u praksi američkih snaga bezbednosti i korišćene su u značajnoj meri i na američkom tlu nad američkim državljanima. Drugo, primarni razlog za korišćenje baš ovih tehnika je to što ne ostavljaju vidljive fizičke tragove, pa je teško dokazati njihovu upotrebu. To je bitno zbog izbegavanja pravne odgovornosti, s obzirom na to da je korišćenje ovih tehnika tokom vremena postalo zakonom zabranjeno, kao i zbog izbegavanja osude javnosti.

2.2. Pojačane tehnike ispitivanja nakon 11. septembra 2001. godine

Napad Al Kaide na Svetski trgovinski centar i Pentagon 11. septembra 2001. godine uzdrmao je ceo svet. Ovaj događaj predstavlja prekretnicu u globalnoj politici i bio je kako uzrok, tako i povod mnogih drugih značajnih događaja u prethodnoj deceniji. Tog dana su Al Kaidini borci oteli četiri putnička aviona i izvršili najpoznatiji i najsmrtonosniji teroristički napad u istoriji čovečanstva. Tri od ta četiri aviona su pogodili svoje mete, Svetski trgovinski centar u Njujorku i Pentagon u Vašingtonu, dok se četvrti srušio u polju u Pensilvaniji, zahvaljujući žrtvi putnika koji su se sa napadačima sukobili i tako od katastrofe spasili Kapitol, zgradu u kojoj zaseda američki Kongres. Ovaj napad je potpuno iznenadio američku administraciju, kao i obaveštajne službe i doveo u pitanje njihovu sposobnost da zaštite svoju teritoriju i građane. Ovo se može tumačiti kao jedan od bitnih uzroka oštrog odgovora američke administracije koji je usledio. 20. septembra, predsednik Džordž V. Buš u svom obraćanju naciji objavljuje rat protiv terorizma, a ubrzo zatim, 7. oktobra 2001. godine, Sjedinjene Američke Države zajedno sa koalicionim partnerima ulaze u rat protiv talibanskog režima u Avganistanu kao odgovor na njihovo odbijanje da izruče vođu Al Kaide, Osamu bin Ladena, i druge odgovorne za napade od 11. septembra.

Što se tiče pojačanih tehnika ispitivanja, hronologiju događaja danas je donekle jednostavno ispratiti, pre svega zahvaljujući izveštajima koje su sastavili državni komiteti na osnovu stotina svedočenja aktera događaja koji su usledili nakon 11. septembra 2001. Ključna su dva izveštaja: „Ispitivanje tretmana zatvorenika u pritvoru SAD-a“ (engl. Inquiry Into the Treatment of Detainees

²³ Central Intelligence Agency, *CIA Manual Collection: The infamous “torture manuals”*, op. cit., str. 1541-1644.

in U.S. Custody), sastavljen od strane Komiteta za oružane službe Senata Sjedinjenih Američkih Država (engl. Committee on Armed Services, United States Senate) 2008. godine, i „Istraživanje komiteta o programu zatvaranja i ispitivanja Centralne obaveštajne agencije“ (engl. Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program), sastavljen od strane Obaveštajnog odbora Senata (engl. Senate Select Committee on Intelligence) 2012. godine. Oba ova izveštaja su u velikoj meri deklasifikovana i služiće kao osnovni izvori za ovaj deo rada.

Predsednik Buš 17. septembra 2001. godine potpisuje memorandum kojim Centralnoj obaveštajnoj agenciji daje široka ovlašćenja koja se odnose na hapšenje i držanje u pritvoru lica koje predstavljaju opasnost po SAD.²⁴ U ovom memorandumu se ne spominju tehnike ispitivanja zatvorenika i CIA se još uvek pridržavala prethodno utvrđenih standarda. Zvanična politika Agencije bila je da su tehnike ispitivanja koje podrazumevaju nehuman tretman zatvorenika neefektivne i da se iz tog razloga ne koriste.²⁵ Međutim, već krajem novembra 2001. godine, CIA počinje da ispituje mogućnosti pravne odbrane u slučaju primene torture nad zatvorenicima.²⁶ U januaru 2002. Savet za nacionalnu bezbednost razmatra da li primena Ženevske konvencije treba da se odnosi na osumnjičene za terorizam, zbog čega se tadašnji direktor agencije obraća predsedniku za zahtevom da se CIA izuzme od primene ove konvencije, jer bi se u suprotnom ugrozila njena mogućnost da zaštiti američke živote.²⁷ Predsednik Buš 7. februara upućuje memorandum u kome, između ostalog, navodi: „Na osnovu činjenica dobijenih od Ministarstva odbrane i preporuka Ministarstva pravde, odlučujem da su talibanski zatvorenici nezakoniti borci i da se, u skladu sa time, ne mogu tretirati kao ratni zarobljenici iz člana 4. Ženevske konvencije. Zaključujem i da, s obzirom na to da se Ženevska konvencija ne odnosi na naš konflikt sa Al Kaidom, njeni borci takođe ne mogu da se kvalifikuju kao ratni zarobljenici.“²⁸

U decembru 2001. godine, pre izdavanja predsedničkog memoranduma koji uskraćuje prava iz Ženevske konvencije talibanskim i Al Kaidinim borcima, Ministarstvo odbrane kontaktira JPRA (engl. Joint Personnel Recovery Agency) u vezi sa njihovom ekspertizom za ispitivanje

²⁴ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 11.

²⁵ *Ibid.*, 18.

²⁶ *Ibid.*, 19-20.

²⁷ *Ibid.*, 20.

²⁸ George W. Bush, *Memorandum for the Vice President, the Secretary of State, the Secretary of Defense, the Attorney General, chief of staff to the President, Director of Central Intelligence, Assistant to the President for National Security Affairs, and Chairman of the Joint Chiefs of Staff, re. Humane Treatment of al Qaeda and Taliban Detainees*, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Bush%202-7-02.pdf>, 27.8.2020., str. 2.

zatvorenika.²⁹ Ovaj kontakt se može smatrati ključnim za dalji tok događaja koji su usledili, a u vezi sa uvođenjem pojačanih tehnika ispitivanja u praksu američke vojske i obaveštajnih službi. Da bi se razumeo ceo kontekst, neophodno je osvrnuti se na prethodno delovanje JPRA. Ekspertiza ove agencije je trening pod nazivom „Preživljavanje, izbegavanje, otpor i beg“ (engl. Survival Evasion Resistance and Escape), poznatiji pod skraćenicom SERE. Ovaj trening, podučavan od strane instruktora koji su specijalno obučeni za to, kreiran je za pripadnike američke vojske, i njegova svrha je da se vojnici pripreme za slučaj zarobljavanja od strane neprijatelja i podvrgavanja torturi. U izveštaju Komiteta za oružane službe Senata SAD-a navodi se da su „ove strategije delimično zasnovane na taktikama korišćenim od strane kineskih komunista tokom Korejskog rata, zarad iznuđivanja lažnih priznanja.“³⁰ Neke od tehnika kojima su podvrgavani vojnici tokom ovog treninga su: stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, uskraćivanje sna, izlaganje visokim i niskim temperaturama i voterbording.³¹ Krucijalan je i sledeći navod iz prethodno citiranog izveštaja: „Tipično, oni koji igraju ulogu ispitivača u SERE školama nisu obučeni ispitivači, niti su za to kvalifikovani. Ovi glumci nisu obučeni da pribavljaju pouzdane obaveštajne informacije od zatvorenika. Njihov posao je da nauče naše osoblje kako da se odupre odavanju istinitih informacija našim neprijateljima.“³² Ono što je usledilo može se nazvati obrnutim inženjeringom ovog treninga – umesto za obuku otpora torturi, iste tehnike se upotrebljavaju za ispitivanje neprijateljskih zarobljenika.

U martu 2002. godine, u Pakistanu je uhapšen Abu Zubajda, Al Kaidin facilitator, a zatim je premešten u jedan od tajnih zatvora CIA.³³ Njegov slučaj je relevantan, između ostalog, zbog toga što je on među prvim zatvorenicima na kojima su primenjene pojačane tehnike ispitivanja. CIA je angažovala dva psihologa iz SERE škole, Džejmsa Mičela (engl. James Mitchell) i Brusa Džesena (engl. Bruce Jessen), kako bi osmislili i učestvovali u strategiji ispitivanja zarobljenika, koja bi uključivala tehnike korišćene tokom SERE treninga. U svom izveštaju iz 2012. godine, Obaveštajni odbor Senata navodi da „nijedan od ova dva psihologa nije imao iskustvo kao ispitivač, niti su imali specijalizovano znanje o Al Kaidi, pozadinu u izučavanju terorizma, niti ikakvu relevantnu

²⁹ Report of the Committee on Armed Services United States Senate, *Inquiry into the Treatment of Detainees in U.S. Custody*, 2008, https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Detainee-Report-Final_April-22-2009.pdf, 10.8.2020., str. XIII

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 21-23.

regionalnu, kulturnu ili lingvističku ekspertizu.”³⁴ Uprkos tome što Abu Zubajda pristaje da dobrovoljno podeli informacije koje ima sa agentima Federalnog istražnog biroa (engl. Federal Bureau of Investigation, FBI),³⁵ CIA odlučuje da primeni agresivniji pristup i zajedno sa svojim timom šalje Mičela.³⁶ Od 13. aprila 2002. godine pa nadalje, agenti CIA počinju sa primenom ovog novog pristupa,³⁷ što predstavlja uvod u ono što će kasnije biti poznato kao pojačane tehnike ispitivanja.

U julu 2002. godine, zvaničnici CIA traže pravno mišljenje i odobrenje za upotrebu 12 tehnika ispitivanja i dobijaju pozitivno mišljenje od zamenika pomoćnika Državnog pravobranioca (engl. Deputy Assistant Attorney General), Džona Jua (engl. John Yoo), koji navodi da se zakonska zabrana torture ne odnosi na predložene metode zbog odsustva namere da se nanese ozbiljan fizički ili psihički bol.³⁸ Državni pravobranilac je 24. jula 2002. godine odobrio sledećih deset tehnika: protresanje (engl. attention grasp), udaranje o zid (engl. walling), fiksiranje lica (engl. facial hold), šamaranje (engl. insult slap), zatvaranje u skučen prostor (engl. cramped confinement), stajanje uza zid (engl. wall standing), stavljanje u pozicije koje izazivaju stres (engl. stress positions), uskraćivanje sna (engl. sleep deprivation), upotrebu pelena (engl. use of diapers) i upotrebu insekata (engl. use of insects). Državni pravobranilac 26. jula usmeno odobrava i upotrebu voterbordinga. Ovih jedanaest tehnika, zajedno sa drugim sličnim kasnije primenjavanim tehnikama, čine pojačane tehnike ispitivanja.³⁹

Kancelarija pravnog savetnika Ministarstva pravde (engl. Department of Justice's Office of Legal Counsel) 1. avgusta 2002. godine objavljuje dva pravna mišljenja. Oba je potpisao pomoćnik Državnog pravobranioca za Kancelariju pravnog savetnika (engl. Assistant Attorney General for the Office of Legal Counsel), Džej Bibi (engl. Jay Bybee), pa su na osnovu toga poznati kao prvi i drugi Bibijev memorandum. Prvi memorandum odnosi se na standarde sprovođenja ispitivanja postavljenih u skladu sa federalnim zakonom o torturi.⁴⁰ U ovom memorandumu se još jednom potvrđuje prethodno dato mišljenje Džona Jua u vezi sa odsustvom namere, koja je ključna da bi se određeni akt kvalifikovao kao tortura. Zaključak prvog Bibijevog memoranduma je sledeći: „U skladu sa prethodno iznetim razlozima, zaključujemo da tortura, onako kako je definisana Odeljcima

³⁴ *Ibid.*, 20-21.

³⁵ *Ibid.*, 24-25.

³⁶ *Ibid.*, 26.

³⁷ *Ibid.*, 27.

³⁸ *Ibid.*, 33-34.

³⁹ *Ibid.*, 36-37.

⁴⁰ Report of the Committee on Armed Services United States Senate, op. cit., str. XV-XVI

2340-2340A, pokriva samo ekstremne akte. Težak bol je generalno takve prirode da je žrtvi teško da ga izdrži. Kada se radi o fizičkom bolu, on mora biti intenziteta uporedivog onome koji prati ozbiljne telesne povrede kao što su smrt i otkazivanje organa. Ozbiljan duševni bol podrazumeva da patnja traje ne samo u toku samog akta, već da je naneta trajna psihička šteta, poput one koja nastaje kod psihičkih poremećaja kao što je posttraumatski stresni poremećaj. Dodatno, takav težak duševni bol može nastati samo kao posledica taksativno navedenih akata iz Odeljka 2340. S obzirom na to da su akti vršenja torture ekstremni, postoji širok spektar akata koji, uprkos tome što mogu predstavljati okrutan, nehuman i degradirajući tretman ili kaznu, ne ispunjavaju standarde potrebne za torturu.⁴¹ Drugi Bibijev memorandum bavi se pitanjem legalnosti pojedinih tehnika ispitivanja. Lista ovih tehnika uključivala je i voterbording.⁴²

U oktobru 2002. godine general-major Majkl Danlavi (engl. Michael Dunlavey), zapovednik jedinice JTF-170 (engl. Joint Task Force 170), koja je bila zadužena za zatvor u Gvantanamu, traži odobrenje za korišćenje pojačanih tehnika ispitivanja, sličnih onim koje se koriste tokom SERE treninga. Neke od tih tehnika su stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, upotreba pasa, uskraćivanje svetlosti i zvuka i voterbording.⁴³ Ministar odbrane, Donald Rumsfeld (engl. Donald Rumsfeld) 2. decembra odobrava upotrebu svih, osim tri od predloženih tehnika.⁴⁴ Ova odluka ubrzo postaje poznata i vojnim ispitivačima u Avganistanu, koji tada uključuju pojačane tehnike ispitivanja u svoj repertoar, a odatle se ova praksa širi i u Irak.⁴⁵

Tokom novembra 2002. godine održani su prvi treninzi na kojima su instruktori JPRA obučavali pripadnike CIA kako da primenjuju pojačane tehnike ispitivanja. Trening je pokrивao i dve tehnike koje nisu prethodno odobrene: udarac po abdomenu (engl. abdominal slap) i pritiskanje prstom (engl. finger press).⁴⁶ U decembru, instruktori iz mornaričke SERE škole dolaze u Gvantanamo kako bi pripadnicima JTF-170 održali sličan trening.⁴⁷ Slični kursevi održani su kasnije i u Iraku.⁴⁸

⁴¹ Jay S. Bybee, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President, from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, U.S. Department of Justice*, 2002., <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.08.01.pdf>, 28.8.2020., str. 46.

⁴² Report of the Committee on Armed Services United States Senate, op. cit., str. XVI

⁴³ *Ibid.*, XVII

⁴⁴ *Ibid.*, XIX

⁴⁵ *Ibid.*, XXII-XXIV

⁴⁶ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 58.

⁴⁷ Report of the Committee on Armed Services United States Senate, op.cit., str. XX

⁴⁸ *Ibid.*, XXIII

U Pakistanu je 1. marta 2003. godine uhapšen Halid Šeik Muhamed, koji se smatra idejnim tvorcem napada od 11. septembra 2001. godine. On je odmah nakon premeštanja u jedan od tajnih zatvora CIA podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja. Muhamedovo ispitivanje su vodili psiholozi Mičel i Džesen. Do 24. marta, Muhamed je podvrgnut voterboringu 15 puta.⁴⁹

Krajem aprila 2004. godine američka televizija CBS njuz (engl. CBS news) je u svojoj emisiji „60 minuta II“ objavila slike torture iz iračkog zatvora Abu Graib⁵⁰ koje su obišle ceo svet. Obaveštajni odbor Senata je 12. maja održao saslušanje ovim povodom, na kome su svedočili pripadnici CIA i Ministarstva odbrane. Tada je zamenik Direktora CIA izjavio da agencija nije ovlašćena da sprovodi ista slično onome što se moglo videti na fotografijama iz Abu Graiba, što je prihvaćeno od strane Komiteta kao istina.⁵¹

Direktor CIA, Džordž Tenet (engl. George Tenet), 4. juna 2004. godine zvanično je suspendovao upotrebu pojačanih tehnika ispitivanja, ali je ona ubrzo zatim ponovo odobrena za slučaj Džanata Gula (engl. Janat Gul), a zatim i za još nekoliko pojedinačnih slučajeva.⁵² U maju 2005. godine, Ministarstvo odbrane ponovo odobrava upotrebu ovih tehnika.⁵³

Predsednik Buš u javnom obraćanju 6. septembra 2006. godine priznaje postojanje tajnog programa zatvaranja i primene pojačanih tehnika ispitivanja.⁵⁴ U ovom govoru, Buš navodi kako se, zbog odbijanja uhapšenih pripadnika Al Kaide i talibana da sarađuju, javila potreba za upotrebom specijalnih tehnika, i da su zahvaljujući njima pribavljene ključne informacije koje su dovele do hapšenja odgovornih za napade od 11. septembra i omogućile sprečavanje drugih napada.⁵⁵

Poslednji zatvorenik koga je CIA podvrgla pojačanim tehnikama ispitivanja bio je Muhamed Rahim (engl. Muhammad Rahim), koji je u junu 2007. godine uhapšen u Pakistanu. Uprkos primeni niza tehnika, Rahim nije odao nijednu relevantnu informaciju.⁵⁶ U aprilu 2008. godine, CIA je uradila

⁴⁹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 81-96.

⁵⁰ Gerry J. Gilmore, *Abuse Resulted From Leadership Failure, Taguba Tells Senators*, Department of Defense News, 2004., <https://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=26496>, 28.8.2020.

⁵¹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 133-134.

⁵² *Ibid.*, 135-139.

⁵³ *Ibid.*, 145-146.

⁵⁴ *Ibid.*, 159-160.

⁵⁵ George W. Bush, President's Speech on Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists, Washington, 2006., <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html>, 28.8.2020.

⁵⁶ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 163-167.

evaluaciju Rahimovog slučaja kako bi se utvrdilo zašto primenjene tehnike nisu bile efektivne. Ova evaluacija dovela je u pitanje delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja.⁵⁷

Konferencija Predstavničkog doma i Senata za fiskalnu 2008. godinu je 5. decembra 2007. godine izglasala amandman koji zabranjuje upotrebu pojačanih tehnika ispitivanja. Ovaj amandman je početkom sledeće godine, u okviru Zakona o obaveštajnom odobrenju (engl. Intelligence Authorization Act), izglasan i u Senatu i Predstavničkom domu. Predsednik Buš je 8. marta 2008. godine stavio veto na ovaj zakon, sa obrazloženjem da bi se time isključilo iz upotrebe jedno od najbitnijih sredstava u borbi protiv terorizma. Pokušaj Predstavničkog doma da ukine predsednički veto propao je 11. marta, zahvaljujući manjku glasova.⁵⁸ Nakon što je izabran za predsednika, Barak Obama se odlučuje za drugačiji pristup ovom problemu i 22. januara 2009. godine donosi Izvršnu naredbu 13491, kojom se naređuje zatvaranje svih tajnih zatvora CIA u najkraćem mogućem roku i zabranjuje primena pojačanih tehnika ispitivanja.⁵⁹ Ovim se efektivno završava program primene ovih tehnika, ali ostaje otvorena mogućnost da neki budući predsednik ovu odluku poništi, što je sadašnji američki predsednik Donald Tramp nagovestio kao opciju još u toku svoje predizborne kampanje.⁶⁰

⁵⁷ *Ibid.*, 167-168.

⁵⁸ *Ibid.*, 170.

⁵⁹ *Ibid.*, 171.

⁶⁰ Adam D. Jacobson, op.cit., str. 100.

3. Pravno definisanje pojačanih tehnika ispitivanja i njihove vrste

3.1. Zakonodavstvo Sjedinjenih Američkih Država

Kako bi pravno definisala pojačane tehnike ispitivanja, američka administracija je prvo radila na tome da odredi šta one nisu. U tom kontekstu je bilo bitno da se legislativa koja se odnosi na torturu isključi i da se time omogući legalizacija ovih tehnika. U domaćem zakonodavstvu Sjedinjenih Američkih Država, zabrana torture regulisana je Zakonom o zaštiti žrtava torture iz 1991. godine (engl. Torture Victim Protection Act of 1991), kao i Odeljcima 2340-2340A Kodeksa SAD-a, putem kojih je u američko zakonodavstvo inkorporirana Konvencija Ujedinjenih nacija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka iz 1984. godine. Svrha Prvog Bibijevog memoranduma bila je da argumentuje zbog čega ovo zakonodavstvo ne treba da se odnosi na pojačane tehnike ispitivanja.

U prvom delu memoranduma analiziraju se neophodni uslovi da bi se pojedini akti smatrali torturom prema Odeljcima 2340-2340A. Ti uslovi su sledeći: da se tortura desila van teritorije SAD-a; da je izvršena od lica koje deluje u zvaničnom državnom kapacitetu; da se žrtva nalazila u pritvoru ili da je bila pod fizičkom kontrolom tog lica; da je izvršilac imao posebnu nameru da izazove težak fizički ili duševni bol ili patnju; i da je izvršeni akt izazvao težak fizički ili duševni bol ili patnju. U ovom delu se u daljem tekstu ispituje značenje „posebne namere“ i zaključuje se da je za nju potrebno da je glavni cilj izvršenog akta izazivanje teškog fizičkog ili duševnog bola ili patnje. Ako je izvršilac znao da takva posledica može nastupiti, ali mu to nije bio primarni cilj, posebna namera ne postoji. Kada je u pitanju „težak bol ili patnja“, memorandum zaključuje da je nužno da intenzitet ovog bola ili patnje bude uporediv sa povredom ili stanjem koje kao posledicu ima smrt, otkazivanje organa ili trajno oštećenje neke od vitalnih telesnih funkcija. Kod pojma „težak duševni bol ili patnja“, navodi se da je uslov za njihovo postojanje da su akti torture izazvali trajnu mentalnu štetu.⁶¹ Treći deo memoranduma ispituje razlike između Zakona o zaštiti žrtava torture i Odeljaka 2340-2340A, kao i konkretne slučajeve parnica koje su vođene na osnovu ovog Zakona, i zaključuje da se iz analiziranih slučajeva može dedukovati da se samo ekstremni akti mogu smatrati torturom.⁶² U petom delu, memorandum obrađuje ustavno ovlašćenje predsednika da tokom ratnog stanja naredi ispitivanje neprijateljskih boraca zarad pribavljanja informacija o planovima neprijatelja. Ovde se zaključuje da, čak i ako bi određena tehnika ispitivanja bila u sukobu sa Odeljkom 2340A, ovaj

⁶¹ Jay S. Bybee, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President, from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel*, op. cit., str. 2-13.

⁶² *Ibid.*, 22-27.

odeljak bi bio neustavan ukoliko narušava ovlašćenje predsednika da vodi vojnu kampanju.⁶³ Ovim memorandumom se otvara put legalizovanju pojačanih tehnika ispitivanja, uz pružanje čvrste osnove za oslobađanje od odgovornosti ispitivača koji ove tehnike budu primenjivali.

Drugi Bibijev memorandum odnosi se na legalnost primene deset taksativno navedenih tehnika ispitivanja na Abu Zubajdi. Kao argument za nužnost primene ovih tehnika navodi se odbijanje Abu Zubajde da sarađuje, kao i neophodnost da se dođe do informacija koje on poseduje kako bi se sprečili planirani napadi na SAD. Korišćenjem pravnog rezona iz Prvog Bibijevog memoranduma, u drugom memorandumu zaključuje se da se pod torturu ne može svrstati sledećih deset tehnika: protresanje, udaranje o zid, fiksiranje lica, šamaranje, zatvaranje u skučen prostor, stajanje uza zid, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, uskraćivanje sna, upotreba insekata i voterbording.⁶⁴

Među nizom odluka koji odobravaju korišćenje pojačanih tehnika ispitivanja, treba obratiti pažnju na onu od 2. decembra 2002. godine, kojim Ramsfeld odobrava korišćenje 15 tehnika u Gvantanamu.⁶⁵ One su podeljene u tri kategorije. Prvu kategoriju čine vikanje na ispitivanog i obmana. Drugu kategoriju čine stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, korišćenje falsifikovanih dokumenata, izolacija, promena okruženja u kome se ispitivanje vrši, uskraćivanje čulnih nadražaja (svetlosti i zvuka), stavljanje kapuljače preko glave, dugotrajno ispitivanje, uskraćivanje predmeta koji imaju sentimentalnu vrednost, manipulacija obrocima, skidanje odeće, prisilno brijanje i eksploatacija fobija. U treću kategoriju spadaju četiri tehnike: upotreba scenarija kojim se kod zatvorenika stvara uverenje da njemu ili njegovoj porodici pretila smrt ili bolne posledice, izlaganje hladnom vremenu ili vodi, voterbording i fizički kontakt koji ne izaziva povrede (npr. guranje). Samo četvrta tehnika iz treće kategorije je odobrena ovom odlukom.⁶⁶

Korišćenje pojačanih tehnika ispitivanja zabranjeno je 22. marta 2009. godine Izvršnom naredbom 13491 predsednika Obame. U njoj se navodi da će u skladu sa važećim zakonima koji regulišu tretman zatvorenika tokom oružanog konflikta, takva lica biti tretirana humano i neće biti podvrgavana nasilju, niti ponižavajućem tretmanu dok su lišena slobode od strane službenika SAD-

⁶³ *Ibid.*, 31-39.

⁶⁴ Jay S. Bybee, *Memorandum for John Rizzo, Acting General Counsel of the Central Intelligence Agency, from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, U.S. Department of Justice*, 2002., http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/olc_Bybee.pdf, 29.8.2020., str. 1-4.

⁶⁵ William J. Haynes, *Action Memo from William J. Haynes, General Counsel of the Department of Defense for Donald Rumsfeld, Secretary of Defense*, Washington, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Beaver-Phifer-Rumsfeld%2010-11-02.pdf>, 29.8.2020., str. 1.

⁶⁶ Jerald Phifer, *Memorandum for Commander, Joint Task Force 170, from LTC Jerald Phifer*, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Beaver-Phifer-Rumsfeld%2010-11-02.pdf>, 29.8.2020., str. 1-3.

a. Ova naredba ograničava dozvoljeni spektar tehnika ispitivanja na one navedene u Vojnom terenskom priručniku 2-22.3 (engl. Army Field Manual 2-22.3).⁶⁷

3.2. Mišljenja Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i Ujedinjenih nacija

Međunarodni komitet Crvenog krsta bio je jedna od prvih organizacija koje su reagovala na program zatvaranja u tajne zatvore i upotrebu pojačanih tehnika ispitivanja od strane Centralne obavestajne agencije.⁶⁸ U februaru 2007. godine, Komitet je objavio jedan od ključnih izveštaja o tretmanu zatvorenika u pritvoru CIA. Ovaj izveštaj zasnovan je na iskustvima četrnaest zatvorenika koji su podvrgnuti programu zatvaranja i pojačanim tehnikama ispitivanja, a kojima je Komitet dobio pristup 2006. godine, nakon što su premešteni u Gvantanamo. U njemu se detaljno opisuje tretman kome su zatvorenici bili izloženi, uključujući i pojedine tehnike ispitivanja koje su na njima primenjivane. Među zatvorenicima čija su iskustva uključena u ovaj izveštaj su i Abu Zubajda i Halid Šeik Muhamed. Lista tehnika kojima su podvrgavani obuhvata: izolaciju, voterbording, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, udaranje o zid uz upotrebu povoca, prebijanje i šutiranje, zatvaranje u sanduk, dugotrajna nagost, uskraćivanje sna, izlaganje hladnoći, dugotrajno vezivanje, pretnje, prisilno brijanje i uskraćivanje čvrste hrane. Izveštaj dalje navodi konkretan primer primene svake od ovih tehnika na pojedinom zatvoreniku.⁶⁹ Mišljenje komiteta izneto u ovom izveštaju dovodi u pitanje legalnost zatvaranja na nepoznatim lokacijama i zabranu pristupa zatvorenicima tokom trajanja programa, navodeći da se ovakvim postupanjem krše odredbe Ženevske konvencije. Spor an je i sam tretman zatvorenika, zbog čega Komitet podseća zvaničnike SAD-a na odredbe Konvencije Ujedinjenih nacija protiv torture.⁷⁰

Uprkos tumačenju koje je dao Džej Bibi o neprimenjivosti Konvencije Ujedinjenih nacija protiv torture u ovom slučaju, Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija je u julu 2006. godine pozvao na istragu o umešanosti američkih zvaničnika u praksu nehumanog i degradirajućeg tretmana zatvorenika.⁷¹ Ovaj komitet je 2013. godine sastavio izveštaj o kršenju ljudskih prava zatvorenika osumnjičenih za terorizam od strane SAD-a. Ovaj izveštaj pojačane tehnike ispitivanja označava kao

⁶⁷ Barack Obama, *Executive Order 13491*, Washington, 2009., <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CFR-2010-title3-vol1/pdf/CFR-2010-title3-vol1-eo13491.pdf>, 29.8.2020., str. 2-3.

⁶⁸ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 119-121.

⁶⁹ International Committee of the Red Cross, *Report on the Treatment of Fourteen "High Value Detainees" in CIA Custody*, Washington, 2007, <http://www.nybooks.com/media/doc/2010/04/22/icrc-report.pdf>, 10.8.2020., str. 3-19.

⁷⁰ *Ibid.*, 23-25.

⁷¹ Ben Emmerson, *Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms While Countering Terrorism*, Human Rights Council, 2013., https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A-HRC-22-52_en.pdf, 29.8.2020., str. 5.

torturu i preporučuje da se hitno sprovede istraga svih pojedinaca koji su učestvovali u programu tajnog zatvaranja i tokom njegovog trajanja izvršili nelegalne akte. Ovo se odnosi kako na pripadnike CIA i druge umešane američke zvaničnike, tako i na umešane zvaničnike onih zemalja u kojima su se tajni zatvori nalazili.⁷²

3.3. Vrste pojačanih tehnika ispitivanja

Ne postoji jedinstvena lista svih pojačanih tehnika ispitivanja koje su se tokom godina koristile. Centralna obaveštajna agencija, Odbrambena obaveštajna agencija (engl. Defense Intelligence Agency, DIA) i vojska su imale svaka svoj protokol i set tehnika koje su primenjivale, mada su se mnoge od njih podudarale. Nisu ni sve tehnike koje su korišćene bile eksplicitno dozvoljene, što dodatno komplikuje sastavljanje sveobuhvatne liste. U ovom delu rada biće spomenute i opisane sve najbitnije tehnike za koje je potvrđeno da su ih primenjivale navedene agencije i vojska, uz dodatno pojašnjenje nekih od njih kroz konkretne slučajeve.

Voterbording ili simulacija davljenja je svakako jedna od najpoznatijih pojačanih tehnika ispitivanja. Upotreba ove tehnike može se pratiti vekovima unazad. Poznati su nam primeri iz perioda španske inkvizicije, kada je ova tehnika bila poznata pod nazivom „tormenta de toca“.⁷³ U novijoj istoriji, voterbording je primenjivan tokom Drugog svetskog rata od strane Japanaca,⁷⁴ u Kambodži od strane Crvenih kmera, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka u Latinskoj Americi od strane diktatorskih režima,⁷⁵ a postoje i primeri korišćenja posle 2000. godine u Šri Lanki i Tunisu.⁷⁶ Sama tehnika sprovodi se tako što se ispitivani vezuje za ležaj koji se postavlja pod uglom, tako da glava bude u nižem nivou u odnosu na noge, a zatim mu se preko lica stavlja krpa iznad koje se naliva voda.⁷⁷ Time se ispitivanom onemogućava da diše i stvara se utisak davljenja. Amerikanci su imali praksu da, ukoliko bi zatvorenik pokušao da se odupre ovoj tehnici i pronašao način da diše, rukama oko nosa i usta zadržavaju veću količinu vode i time sprečavaju dalji otpor. Takođe, da bi sprečili zatvorenika da zadržava dah tokom procedure, krenuli bi sa nalivanjem

⁷² *Ibid.*, 4-19.

⁷³ Human Rights Watch, *Getting Away With Torture: The Bush Administration and Mistreatment of Detainees*, 2001, <https://www.scribd.com/document/59852484/Getting-Away-With-Torture-United-States>, 30.8.2020., str. 54.

⁷⁴ John A. Wahlquist, James A. Stone, David P. Shoemaker, Nicholas R. Dotti, op. cit., str. 29-30.

⁷⁵ Human Rights Watch, op. cit., str. 54.

⁷⁶ Physicians for Human Rights, *Leave No Marks: Enhanced Interrogation Techniques and the Risk of Criminality*, Physicians for Human Rights and Human Rights First, Washington, 2007, <https://phr.org/our-work/resources/leave-no-marks/>, 10.8.2020., str. 17.

⁷⁷ Central Intelligence Agency, *CIA's Former Detention and Interrogation Program*, Kindle, 2017, str. 540-547.

vode u momentu kada zatvorenik izdahne vazduh.⁷⁸ Ova tehnika izaziva snažan fizički i psihološki stres koji može izazvati trajne posledice.⁷⁹ Među autorima je rasprostranjen stav da označavanje voterbordinga kao simulacije davljenja nije adekvatno jer on u svojoj suštini jeste davljenje.⁸⁰ Najpoznatiji primeri upotrebe voterbordinga tokom programa tajnog zatvaranja CIA su Abu Zubajdin, koji je ovoj tehnici podvrgnut 83 puta, i Halida Šeika Muhameda, koji joj je podvrgnut čak 183 puta.⁸¹ Tokom jedne sesije, Abu Zubajda je postao neresponzivan i krenula mu je pena iz usta, dok je za tretman Muhameda jedan od medicinskih radnika koji su nadgledali ispitivanje rekao da je to serija bliskih davljenja.⁸² Abu Zubajda je Međunarodnom komitetu Crvenog krsta o svom iskustvu sa ovom tehnikom rekao: „Bezuspešno sam se borio za dah. Mislio sam da ću umreti. Izgubio sam kontrolu nad svojom bešikom. Od tada i dalje gubim kontrolu nad bešikom kada sam pod stresom.“⁸³

Stavljanje u pozicije koje izazivaju stres (engl. stress positions) podrazumeva da ispitivani kontinuirano održava određenu poziciju tela koja mu izaziva bol.⁸⁴ Postoji mnogo varijacija ove tehnike, a za sledeće je poznato da su korišćene tokom američkog programa tajnog zatvaranja: stajanje sa rukama podignutim iznad glave i zakačenim za kuku u plafonu,⁸⁵ sedenje sa ispruženim nogama i podignutim rukama, klečanje uz nagnjanje unazad pod uglom od 45 stepeni,⁸⁶ itd. Zatvorenici čiji su iskazi obuhvaćeni izveštajem Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, svedočili su kako su bili primorani da dani stoji sa rukama vezanim iznad glave i da je to nekad trajalo čak i do sedam dana bez pauze.⁸⁷ Ova tehnika često je korišćena u kombinaciji sa drugim tehnikama, kao što je na primer prebijanje, što je u nekoliko slučajeva dovelo do smrti zatvorenika. Tako su u Bagramu, Avganistanu, dva zatvorenika preminula od posledica ispitivanja tokom kojeg su bili vezani i udarani.⁸⁸

⁷⁸ Shane O'Mara, *Why Torture Doesn't Work: The Neuroscience of Interrogation*, Harvard University Press, Cambridge, 2015, <https://www.scribd.com/document/404227464/Why-Torture-Doesn-t-Work-The-Neuroscience-of-Interrogation-pdf>, 30.8.2020., str. 170.

⁷⁹ *Ibid.*, 175.

⁸⁰ Human Rights Watch, op. cit., str. 54.

⁸¹ James P. Pfiffner, *The Efficacy of Coercive Interrogation*, George Mason University, Fairfax, 2014, https://pfiffner.gmu.edu/wp-content/uploads/2011/10/Pfiffner_Torture_Efficacy_Ch-6_ET.pdf, 10.8.2020., str. 6.

⁸² Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 423.

⁸³ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 10.

⁸⁴ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 9.

⁸⁵ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 11.

⁸⁶ Central Intelligence Agency, *CIA's Former Detention and Interrogation Program*, op. cit., str. 531.

⁸⁷ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 11-12.

⁸⁸ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 10.

Zatvaranje u skućene prostore (engl. cramped confinement) u kontekstu programa pojaćanih tehnika ispitivanja vršilo se tako što bi se zatvorenik smeštao u sanduk u kome bi mogao ogranićeno da se pomera i ne bi mogao zauzeti udoban poloŹaj. Dodatno, u sanduku bi vladao potpuni mrak, a u njemu bi zatvoreniku vrlo brzo postalo vruće u onim slućajevima kada bi dotok vazduha bio ogranićen.⁸⁹ Zatvaranje u manje sanduke bilo je ogranićeno na dva sata dnevno, dok je u većim sanducima zatvorenik mogao provesti i do 18 sati u toku jednog dana.⁹⁰ Abu Zubajda je izjavio da je tokom 2002. godine bio zatvaran u sanduke, od kojih je jedan bio visok i uzan, dok je drugi bio niŹi, zbog ćega je u njemu morao zauzeti ćućeći poloŹaj. Rekao je i da bi, dok je boravio unutra, sanduk bio prekrivan, što je ćinilo da u njemu postane jako toplo i zagušljivo.⁹¹

Uskraćivanje sna (engl. sleep deprivation) je tehnika poznata već vekovima, ali je tek u doba nacistićke Nemaćke korišćena kao sredstvo pribavljanja informacija od neprijatelja, radije nego zarad iznućivanja priznanja.⁹² Svrha ove tehnike je da se ispitivani mentalno oslabi i da postane podloŹniji sugestijama. Amerikanci su koristili nekoliko razlićitih tipova uskraćivanja sna. Prvi je izvoćen u kombinaciji sa prinudnim stajanjem, tokom koga bi ruke zatvorenika bile zakaćene za plafon, tako da bi se cela teŹina njegovog tela premestila na ruke u slućaju da zaspi. Dozvoljeno trajanje ovog tretmana bilo je do 180 sati.⁹³ Drugi tip poznat je i kao „program za ćeste putnike“ (engl. frequent flyer program), koji je primenjivan u Gvantanamu. On je podrazumevao bućenje zatvorenika na svaka dva do ćetiri sata kako bi im se onemogućilo da spavaju.⁹⁴ U Iraku i Avganistanu primenjivano je „prilagoćavanje spavanja“, tokom koga bi zatvorenik bio podvrgnut dvadesetoćasovnom ispitivanju, nakon ćega bi usledilo ćetiri sata odmora.⁹⁵ U Avganistanu je razvijena i tehnika pod nazivom „monstering“, koja je dozvoljavala da zatvorenik bude odrŹavan budnim onoliko dugo koliko ispitivać moŹe da izdrŹi, pa je tako jedna od tih rundi ispitivanja trajala ćak trideset sati.⁹⁶ Abu Zubajda je svedoćio o tretmanu koji je na njemu primenjen. Bio bi vezan za stolicu i u tom poloŹaju ostavljan dve do tri nedelje, tokom kojih je jedino smeo da ustane tokom obavljanja nuŹde. Kada bi zaspao, došao bi straŹar koji bi ga poprskao vodom po licu. Nemogućnosti da zaspi doprinosila je i ćinjenica da je prostorija rashlaćivana i u njoj odrŹavana

⁸⁹ Shane O'Mara, op. cit., str. 118.

⁹⁰ James P. Pfiffner, str. 5.

⁹¹ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 13-14.

⁹² Darius Rejali, op. cit., str. 536.

⁹³ James P. Pfiffner, op. cit., str. 5.

⁹⁴ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 22.

⁹⁵ Report of the Committee on Armed Services United States Senate, op. cit., str. 213-214.

⁹⁶ Darius Rejali, op. cit., str. 537.

niska temperatura. Uz to, na svakih 15 minuta puštana je veoma glasna muzika, tokom celog dana i noći.⁹⁷

Izlaganje hladnoći primenjivano je u nekoliko varijanti. Zatvorenici su svedočili da su mesecima nagi držani u veoma hladnim ćelijama, a da su i u prostorijama u kojima se vršilo saslušavanje održavane niske temperature. Druga tehnika izlaganja hladnoći bila je polivanje zatvorenika hladnom vodom, a u jednoj varijanti zatvorenik bi bio obmotan plastičnom prostirkom koja bi zadržavala hladnu vodu oko njegovog tela.⁹⁸ Tokom trajanja primene programa pojačanih tehnika ispitivanja, barem jedan zatvorenik je preminuo od hipotermije, nakon što je nag vezan za pod svoje ćelije.⁹⁹

Eksploatacija fobija počiva na pretpostavci da će ispitivani, nakon što bude izložen onome od čega ima snažan strah, odati informacije koje zna kako bi izbegao ponovno suočavanje sa objektom straha. Zatvaranje u sanduk može imati dodatnu prednost ako zatvorenik pati od klaustrofobije. Uz to, u sanduk su se mogli ubaciti insekti koji nisu opasni po život, ukoliko zatvorenik ima paničan strah od njih.¹⁰⁰ U Gvantanamu, Iraku i Avganistanu su za ove svrhe korišćeni vojni psi, kojima bi bilo naređeno da priđu zatvoreniku i laju na njega.¹⁰¹

Dve tehnike udaranja koje se najčešće spominju u vezi sa ovom temom su udarac po abdomenu (engl. abdominal slap) i šamar (engl. facial slap). Svrha njihove upotrebe je da zastraše i ponize zatvorenika, mada postoji mogućnost i nanošenja ozbiljnih fizičkih povreda i bola, posebno ako se udarci zadaju više puta.¹⁰²

Kod udaranja o zid (engl. walling) zatvorenik se postavlja uza zid, stavlja mu se peškir ili povodac oko vrata, koji se zatim koriste da se zatvorenik povlači i udara o lažni, fleksibilan zid. Abu Zubajda je opisao kako su na njemu eksperimentisali sa pojačanim tehnikama ispitivanja, jer je bio među prvima na kome su one upotrebljivane. Tako je, prvi put kada je na njemu primenjena ova tehnika,

⁹⁷ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 15.

⁹⁸ *Ibid.*, 15-16.

⁹⁹ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 15-16.

¹⁰⁰ Central Intelligence Agency, *CIA's Former Detention and Interrogation Program*, op. cit., str. 555.

¹⁰¹ Report of the Committee on Armed Services United States Senate, op. cit., str. 208-209.

¹⁰² Physicians for Human Rights, op.cit., str. 12-13.

zid bio pravi, a sledećeg puta je primetio kako je zid obložen šper-pločom i zaključio da je to urađeno kako bi se predupredile teže povrede.¹⁰³

Protresanje (engl. attention grasp) podrazumeva hvatanje zatvorenika za ramena ili okovratnik i njegovo drmanje. U literaturi se navodi da, slično kao kod sindroma protresenog deteta, i kod odraslih ljudi tokom primene ove tehnike može doći do smrti.¹⁰⁴

Postoji niz tehnika čiji je primarni cilj da zatvorenika ponize. U njih, između ostalog, spadaju i skidanje odeće i produžena nagost, prisilno brijanje i upotreba pelena. Velika većina zatvorenika koji su razgovarali sa predstavnicima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta rekli su kako im je odeća oduzimana i da bi ponekad bili nagi nedeljama.¹⁰⁵ Nekim zatvorenicima su prisilno obrijane glave i brade, a jedan od njih rekao je da ga je posebno uzrujalo to što su određena mesta ostala neobrijana, pa se zbog toga osećao još gore.¹⁰⁶ Kao jedna od tehnika spominje se i upotreba pelena za odrasle, posebno na zatvorenicima za koje se proceni da specijalno vode računa o higijeni.¹⁰⁷

Među ove tehnike spadaju i pretnje, pre svega pretnje smrću i pretnje da će biti povređeni članovi porodice zatvorenika. Jedna od taktika je bila da se kod zatvorenika stvori utisak da ga je zarobila zemlja u kojoj se kao tehnika ispitivanja primenjuje seksualno zlostavljanje ženskih članova porodice. Halidu Šeiku Muhamedu su ispitivači uputili pretnju da će mu ubiti decu ako se ponovo desi napad na SAD.¹⁰⁸ U izveštaju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta navode se i sledeće pretnje koje su korišćene da se zatvorenici zastraše: pretnja voterbordingom, pretnja električnim šokovima, pretnja zaražavanjem HIV-om, pretnja sodomizovanjem, itd. Takođe, upućivane su im pretnje da će proći isto kao i drugi zatvorenik koji je zlostavljan, čiju fotografiju bi im agenti pokazali. Još jedna strategija bila je da im se preti ponovnim podvrgavanjem određenoj tehnici koju su prethodno iskusili.¹⁰⁹

Na kraju, bitno je spomenuti i to da je veliki broj zatvorenika bio u dugotrajnoj izolaciji, provodeći većinu vremena u samicama, uz minimalan ljudski kontakt mimo sesija ispitivanja. Uz to, često su

¹⁰³ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 12.

¹⁰⁴ Darius Rejali, op. cit., str. 622-623.

¹⁰⁵ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 14.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 17.

¹⁰⁷ Central Intelligence Agency, *CIA's Former Detention and Interrogation Program*, op. cit., str. 538-547.

¹⁰⁸ Central Intelligence Agency, Office of Inspector General Special Review, *Counterterrorism Detention and Interrogation Activities (September 2001 - October 2003)*, 2004, <https://fas.org/irp/cia/product/ig-interrog.pdf>, 10.8.2020., str. 42-43.

¹⁰⁹ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 17.

im uskraćivani zvuk i svetlost □ njihove samice bile su izolovane i u njima je vladao potpuni mrak. Alternativno, u ćelijama bi konstantno bilo upaljeno jako svetlo, što je za posledicu kod jednog od zatvorenika u Gvantanamu imalo tešku psihološku traumu.¹¹⁰

4. Sajentifikacija pojačanih tehnika ispitivanja

Prvi aspekt koji je neophodno ispitati jeste naučna utemeljenost pojačanih tehnika ispitivanja. Postavlja se pitanje da li postoji razlika između ovih tehnika i tradicionalne torture u pogledu empirijske dokazanosti ovih tehnika i njihove zasnovanosti na čvrstim naučnim principima. Već je spomenuto da je program pojačanih tehnika ispitivanja osmišljen od strane dva psihologa, Džejsma Mičela i Brusa Džesena, koji su primenili obrnuti inženjering na tehnike primenjivane u SERE školama. Imajući ovo u vidu, potrebno je analizirati da li je takav pristup bio naučno utemeljen ili se zasnivao na subjektivnim pretpostavkama ova dva psihologa.

Zagovornici primene pojačanih tehnika ispitivanja kao jedan od argumenata njihove delotvornosti navode njihovu naučnu utemeljenost, po čemu se one razlikuju od klasične torture i zbog čega je njihova delotvornost neosporiva. Sa druge strane, kritičari ovo dovode u pitanje, posebno u pogledu kvaliteta informacija pribavljenih ovim putem.¹¹¹

CIA je još tokom Hladnog rata istraživala potencijale psiholoških tehnika torture, jer je zaključeno da fizički bol kod ispitivanog često izaziva otpor. Zbog toga su razvijene tehnike nazvane „beskontaktna tortura“ (engl. no-touch torture), koje su podrazumevale da ispitivani sam bude odgovoran za sopstveni bol. Teorija je bila da će se ispitivani lakše slomiti ako se bude osećao odgovornim za sopstvenu patnju. Temelji ovakvog pristupa postavljeni su u priručniku KUBARK. CIA je ovaj pristup prvo prenela u Aziju, a zatim i u Latinsku Ameriku tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka.¹¹²

Kada se nakon napada od 11. septembra 2001. godine pojavila potreba za novim pristupom ispitivanja osumnjičenih za terorizam, psiholozi Mičel i Džesen ponudili su CIA svoj model. Imajući u vidu svoje prethodno iskustvo u SERE školama, oni su ovaj novi model zasnovali na istraživanju o „naučenoj bespomoćnosti“ (engl. learned helplessness), koje je sedamdesetih godina sproveo Martin Seligman. Cilj je bio da se kod zatvorenika izazove osećaj bespomoćnosti, koji bi ih

¹¹⁰ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 30-31.

¹¹¹ Michael Welch, *American 'Pain-ology' in the War on Terror: a Critique of 'Scientific' Torture*, Theoretical Criminology Vol. 13(4) 451-474, SAGE Publishing, 2009, str. 452.

¹¹² *Ibid.*, 453-455.

naveo da prihvate saradnju sa ispitivačima.¹¹³ Drugi ključni izvor koji su psiholozi koristili jesu istraživanja CIA, ratnog vazduhoplovstva i vojske iz pedesetih godina o kineskom programu ispitivanja američkih zarobljenika tokom Korejskog rata. Bitno je napomenuti da je cilj Kineza bio da se od zarobljenika iznude lažna priznanja. Ključ uspeha kineskog metoda bio je u izbegavanju direktne konfrontacije između ispitivača i zatvorenika. Umesto toga, strategija je bila da se zatvorenik dovede u situaciju u kojoj će voditi bitku sa samim sobom. Zbog toga su korišćene tehnike čiji je primarni cilj da se slomi njegov duh, poput stavljanja u pozicije koje izazivaju stres. Da bi se zatvoreniku situacija dodatno otežala, uspostavila bi se totalna kontrola nad njegovom sredinom, pa bi mu tako bio uskraćivan san, kontrolisala se temperatura prostorije, a uz to bi bio podvrgnut i produženoj izolaciji u potpunom mraku. U sledećem koraku, ideja je bila da se kod zatvorenika stvori osećaj potpune zavisnosti od ispitivača, što bi ga podstaklo na priznanje. S obzirom na to da je ovakav model proizvodio lažna priznanja, što nije bilo ni od kakve koristi u slučaju terorista koji su u posedu vrednih informacija, Mičel je tvrdio da ga može modifikovati na takav način da produkuje istinite informacije.¹¹⁴ Kvalitet rezultata koje je ovaj pristup izrodio biće ispitan u poglavlju o delotvornosti pojačanih tehnika ispitivanja. Ono što je nesporno je da je ceo program bio zasnovan na modelu koji je imao drugačije ciljeve, a da modifikacije koje su uvedene kako bi se ti ciljevi promenili nisu bile utemeljene u empirijskim dokazima, već su bile svojevrsan tip eksperimenta čiji se rezultati nisu mogli predvideti. Štaviše, Majkl Velč (engl. Michael Welch) u svom naučnom radu o ulozi psihologa u programu pojačanih tehnika ispitivanja, metodologiju Mičela i Džesena naziva pseudonaukom, potkrepljujući ovu tvrdnju izjavama uglednih psihologa i upoređujući ovaj program sa eksperimentima nacista tokom Drugog svetskog rata.¹¹⁵

Bitno je primetiti i to da su učesnici u razvoju i primeni ovog programa usvojili naučnu terminologiju u zvaničnim dokumentima i diskusijama na temu pojačanih tehnika ispitivanja, kako bi dodatno potkrepili tvrdnju o njihovoj naučnoj zasnovanosti. Ovo je često kao posledicu imalo to da se, zbog nestručnosti za pitanja psihologije i medicine, terminologija ovih nauka koristi na potpuno pogrešan način. Šejn O'Mara (engl. Shane O'Mara) navodi primer jednog od advokata CIA, koji je tokom opisivanja tehnike voterbordinga izjavio kako će „limfni sistem reagovati kao da se gušiš, ali telo neće prestati da funkcionise“, što nema nikakvog smisla bilo kome ko se iole razume u

¹¹³ Michael Welch, *Doing Special Things to Special People in Special Places: Psychologists in the CIA Torture Program*, The Prison Journal Vol. 97(6) 729-749, SAGE Publishing, 2017, str. 734.

¹¹⁴ M. Gregg Bloche, *Toward a Science of Torture?*, Texas Law Review Vol. 95:1329, Austin, 2017, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2951951, 10.8.2020., str. 1333-1334.

¹¹⁵ Michael Welch, *Doing Special Things to Special People in Special Places: Psychologists in the CIA Torture Program*, op. cit., str. 737-741.

ljudsku anatomiju i fiziologiju, s obzirom na to da limfni sistem nema nikakve veze sa disanjem. O'Mara takođe primećuje nestručnost u zvaničnim memorandumima kod procene rizika primene pojačanih tehnika ispitivanja kao što je voterbording, pa se tako umesto realnih rizika od davljenja i gušenja, ispituje rizik od intoksikacije vodom, koji je daleko manje relevantan. Slično je i kod analize posledica uskraćivanja sna, gde se ne navodi ključni problem ove tehnike, a to je negativan uticaj na postizanje željenih rezultata.¹¹⁶ Ovi podaci navode na zaključak da naučni jezik koji je korišćen u vezi sa pojačanim tehnikama ispitivanja nije potkrepljen utvrđenim naučnim činjenicama, već je sajentifikacija ovih tehnika pokušaj da se njihovoj primeni da legitimitet.

Odgovor na pitanje da li tortura uopšte može biti bazirana na naučnim osnovama daje Darijus Redžali, koji navodi niz razloga zašto to nije moguće. Prvo, Redžali navodi problem kompleksnosti bola, kroz primer da 37% ljudi koji dođu u urgentni centar sa ozbiljnim povredama prijavljuju odsustvo bola koje traje minutima ili čak satima. S obzirom na to da postoji limit bola iznad koga on ne može da se pojačava, nanošenje niza povreda pojedincu dovodi do smanjenja intenziteta bola, umesto njegovog povećanja. Pojedine tehnike kao što su stavljanje u pozicije koje izazivaju stres i izlaganje hladnoći, kod ispitivanog posle određenog vremena izazivaju desenzitizaciju. Dalje, bol nema uvek istu manifestaciju, pa se tako može osetiti na različite načine. Ispitivani može da se suprotstavi jednoj senzaciji bola, tako što će se fokusirati na drugu, koja je podnošljivija. Na kraju, poznato je da svaki pojedinac ima različitu sposobnost tolerancije bola, pa zbog toga pojedina tehnika može imati potpuno različite rezultate u zavisnosti od toga ko je ispitivani.¹¹⁷ Imajući ovo u vidu, teško je zamisliti naučno potkrepljen set tehnika koje bi uvek ili u dovoljno velikom broju slučajeva proizvodile isti željeni rezultat.

Svi ovi podaci navode na zaključak da je, kako tortura uopšte, tako i program pojačanih tehnika ispitivanja nenaučan metod pribavljanja informacija, s obzirom na to da su varijacije u dobijenim rezultatima velike i da oni mogu biti drastično različiti od slučaja do slučaja. Kako je rezultate primene pojačanih tehnika ispitivanja nemoguće predvideti, ostaju sporne tvrdnje njihovih zagovornika o delotvornosti ovih tehnika. Stvarne rezultate ovih tehnika moguće je analizirati zahvaljujući brojnim izveštajima i dokumentima američkih državnih tela i agencija, koji su sada deklasifikovani, pa će u narednom poglavlju biti ispitano koliko se ti rezultati podudaraju sa predviđanjima tvoraca ovog programa.

¹¹⁶ Shane O'Mara, op. cit., str. 31-34.

¹¹⁷ Darius Rejali, op. cit., str. 808-812.

5. Delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja

5.1. Efikasnost pojačanih tehnika ispitivanja

Kako bi se utvrdila delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja, neophodno je ispitati nekoliko ključnih preduslova da bi se moglo govoriti o superiornosti ili inferiornosti ovih tehnika u odnosu na druge pristupe. Prvi od aspekata koji će u ovom radu biti obrađen jeste efikasnost pojačanih tehnika ispitivanja. Pod efikasnošću će se u ovom kontekstu podrazumevati vremenski okvir u kome ove tehnike daju rezultat, odnosno brzina kojom se ovim putem dolazi do potrebnih informacija.

Jedna od popularnih moralnih dilema jeste ona pod nazivom „scenario bombe koja otkucava“ (engl. ticking time bomb scenario). Prvu poznatu verziju ove dileme postavio je Džeremi Bentam,¹¹⁸ a u prethodnoj deceniji ju je Alan Deršovic (engl. Alan Dershowitz) iskoristio kao moralno opravdanje za mučenje terorista.¹¹⁹ Ova dilema se može postaviti na sledeći način: negde u gradu je postavljena bomba koja otkucava i vreme za njeno deaktiviranje je ograničeno; terorista koji zna gde se bomba nalazi ne želi da otkrije njenu lokaciju; ukoliko bomba eksplodira, veliki broj ljudi će umreti. Pitanje koje ova dilema postavlja je: da li je u ovakvoj situaciji prihvatljivo mučiti teroristu kako bi se spasili životi nedužnih? Mnogi, uključujući i Bušovu administraciju, skloni su da na ovo pitanje odgovore potvrdno. „Scenario bombe koja otkucava“ za ovaj rad nije relevantan u kontekstu pitanja moralnosti torture, već je interesantna jedna od hipoteza na kojoj se ona zasniva, a koja je u velikoj meri uticala na to da se američka administracija odluči za legalizovanje pojačanih tehnika ispitivanja. Naime, pretpostavka ove dileme je da kada postoji urgentnost da se pribave krucijalne informacije za sprečavanje terorističkog napada, tortura ili, u ovom konkretnom slučaju, pojačane tehnike ispitivanja, brže će dovesti do željenog rezultata u odnosu na alternativne opcije. Cilj ovog rada je da ispita da li je ova teoretska pretpostavka validna i da li se pokazala tačnom u praksi tokom programa primene pojačanih tehnika ispitivanja.

¹¹⁸ Jeremy Waldron, What Are Moral Absolutes Like, New York University School of Law, New York, 2011, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1906850, 1.9.2020., str. 24.

¹¹⁹ Chanterelle Sung, *Torturing the Ticking Bomb Terrorist: An Analysis of Judicially Sanctioned Torture in the Context of Terrorism*, Third World Law Journal Vol. 23-1, 193-212, <https://core.ac.uk/download/pdf/71463466.pdf>, 1.9.2020., str. 193-196

U svojoj knjizi „Tortura i demokratija“, Darijus Redžali (engl. Darius Rejali) ispituje „scenario bombe koja otkucava“ i postavlja pitanje da li upotreba torture u ovakvim slučajevima može poslužiti kao prečica do pozitivnog ishoda. On iznosi činjenicu da primena fizičkih metoda ispitivanja iziskuje vreme, koje u situacijama kada postoji urgentnost, ispitivač nema na raspolaganju. Vremenska ograničenost znači i sužavanje opsega tehnika koje se mogu upotrebiti.¹²⁰ Imajući ovo u vidu, mnoge od pojačanih tehnika ispitivanja gube na značaju, jer je za njihovu primenu potrebno vreme, pa su tako izolacija, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, zatvaranje u skućene prostore i uskraćivanje sna neupotrebljivi u ovakvim situacijama. Dalje, Redžali navodi kako pojačan intenzitet torture koji je nužan kada je ispitivač u tri sa vremenom, povećava opasnost od toga da ispitivani izgubi svest ili čak da dođe do njegove smrti, čime se u potpunosti gubi prilika da se napad speči. Takođe, kod primene svake tehnike postoji limit bola i kada se on pređe, dolazi do desenzitizacije kod ispitivanog, zbog čega dalja upotreba tehnike nema efekta. Još jedna od prepreka u situacijama kada postoji hitnost za informacijama jeste protokol koji sledi većina terorističkih i njima sličnih organizacija. Naime, u slučaju hapšenja jednog od članova, organizacija će se u kratkom roku prilagoditi tako da informacije koje uhapšeni poseduje postanu beskorisne. Zbog toga se članovi obučavaju da izdrže svaku vrstu ispitivanja barem 24 sata. Na kraju, postoji realna poteškoća da se informacije dobijene ovim putem verifikuju dovoljno brzo, pa se ispitivači mogu navesti na potpuno pogrešan trag, čime će izgubiti dragoceno vreme. Redžali zaključuje da je ljude dubokih uverenja, među koje spadaju i teroristi, teško slomiti i da je to dugotrajan proces, kao i da tortura kod njih može izazvati kontraefekat i pojačati njihov otpor, jer će potvrditi njihovo ubeđenje o inferiornosti ispitivača.¹²¹

Za razumevanje punog konteksta, bitno je osvrnuti se i na trening kroz koji prolaze borci Al Kaide, kako bi se imalo u vidu to da oni nisu na jednak način podložni torturi, kao što to može biti običan pojedinac. U Mančesteru je 2000. godine otkrivena jedna od sigurnih kuća Al Kaide i u njoj je pronađen priručnik namenjen njenim operativcima, sada poznat pod nazivom „Mančesterski priručnik“, koji između ostalog uključuje lekcije o tome kako se ponašati u slučaju hapšenja, podvrgavanja ispitivanju i torturi.¹²² U delu koji se odnosi na bitne osobine koje borac treba da poseduje navodi se: „Strpljenje: član treba da ima mnogo strpljenja kako bi izdržao patnju u slučaju hvatanja od strane neprijatelja. On ne sme napustiti ovaj put slave i prodati sebe i svoju veru neprijateljima, zarad slobode“ i „Smirenost i nepokolebljivost: član treba da ima smirenu narav koja

¹²⁰ Darius Rejali, op. cit., str. 858-864.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² Ali Soufan, *The Black Banners (Declassified)*, W. W. Norton & Company, 2020, str. 114-116.

mu omogućuje da izdrži psihološke traume, uključujući krvoproliće, ubistvo, hapšenje, zatvaranje, kao i obrnute psihološke traume, poput ubijanja jednog ili svih saboraca iz Organizacije. On mora biti u stanju da izvrši zadatak.“¹²³ Jedan od prvih ljudi koji su pregledali ovaj priručnik kada je pronađen bio je agent Federalnog istražnog biroa, Ali Sufan (engl. Ali Soufan), jedan od retkih pripadnika FBI koji su u to vreme govorili arapski. Kada je prvi put pročitao priručnik, Sufan je prokomentarisao kako je zanimljivo to što se u tekstu borci upozoravaju na mogućnost da budu mučeni i da im se daje uputstvo da u tom slučaju izdrže torturu što duže je moguće, a pre svega tokom prvih 48 sati od momenta hapšenja. Ovime bi dali svojim saborcima dovoljno vremena da se pregrupišu, čime bi informacije koje poseduju postale manje štetne po organizaciju. Sufan zaključuje da je kasnije ovaj priručnik iskorišćen kao opravdanje primene pojačanih tehnika ispitivanja, što on smatra ironičnim, s obzirom na to da on borce priprema na mnogo gori tretman od strane arapskih država. Naime, u njemu se navodi da će u slučaju da budu uhapšeni od strane egipatskih ili bliskoistočnih službi, njihove majke i sestre biti silovane pred njima i da će oni sami biti sodomizovani od strane pasa, ali da, čak i u toj situaciji, ne treba da otkriju informacije koje poseduju.¹²⁴

Prethodno navedeni podaci već dovode u sumnju efikasnost upotrebe pojačanih tehnika ispitivanja na borcima Al Kaide. Međutim, da bi se dobila kompletna slika, potrebno je sagledati i rezultate koje je njihova primena u praksi dala. Dva najpoznatija slučaja koja su imala nešto drugačiji tok, ali su dali iste rezultate, mogu se navesti kao relevantni primeri efikasnosti ovih tehnika. To su slučajevi Abu Zubajde i Halida Šeika Muhameda. Ova dva slučaja odabrana su zbog toga što su najčešće spominjani primeri uspeha programa pojačanih tehnika ispitivanja od strane američke administracije, CIA, kao i drugih zagovornika primene ovih tehnika.

Kada je Abu Zubajda uhapšen, njegovo ispitivanje predvodili su agenti CIA i FBI, uključujući i Alija Sufana. Odabrali su pristup koji je podrazumevao da sa njim izgrade korektan odnos i da se prema njemu ophode sa poštovanjem, kako bi ga podstakli da sa njima podeli informacije koje ima. Ovaj pristup je brzo urodio plodom i Abu Zubajda je počeo sa njima da sarađuje, pružajući im neke od ključnih informacija koje do tada nisu imali. Međutim, CIA nije bila zadovoljna ovim razvojem događaja, jer je njeno rukovodstvo bilo ubeđeno da on zna mnogo više nego što govori. Agencija je istrajala u svojim naporima, pa je tako Abu Zubajda postao jedan od prvih zatvorenika na kome su

¹²³ *The Al Qaeda Handbook 1677-T 1D*,
<https://www.investigativeproject.org/documents/10-al-qaeda-manual-found-in-manchester-translation.pdf> 1.9.2020., str. 18.

¹²⁴ Ali Soufan, op. cit., str. 115-116.

primenjene pojačane tehnike ispitivanja.¹²⁵ Ključan je podatak koji iznosi Redžali, da je bilo potrebno dva meseca primene ovih tehnika kako bi Abu Zubajda ponovo progovorio,¹²⁶ što nikako ne ide u prilog argumentu o njihovoj efikasnosti u odnosu na informisane tehnike ispitivanja.

Drugi primer je ispitivanje Halida Šeika Muhameda, koji je od samog početka podvrgnut agresivnom tretmanu. Neke od tehnika upotrebljivanih u prvoj fazi su šamaranje, udarac po abdomenu, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres i uskraćivanje sna. Desetog dana od momenta hapšenja desila se prva od ukupno 15 dokumentovanih sesija voterbordinga, nakon što se došlo do zaključka da Muhamed ne sarađuje i da je potrebno da se zauzme ekstremniji pristup. Tri dana kasnije, tokom još jedne od ovih sesija, primećeno je da je Muhamed podiže oba kažiprsta kada se dostigne vremenski limit procedure, što je ukazivalo na njegovu lucidnost, kao i na to da je razumeo kako procedura funkcioniše. Iako je dan nakon ove sesije utvrđeno da voterbording ne samo da je nedelotvoran, već i kontraproduktivan u slučaju ovog zatvorenika, ispitivači su nastavili sa primenom ove tehnike još punih 10 dana. Nakon više od dva meseca od hapšenja Halida Šeika Muhameda, tokom kojih je svakodnevno podrvgavan nizu pojačanih tehnika ispitivanja, zaključeno je da su informacije koje su od njega iznuđene mahom nepotpune i da nedostaju ključni detalji da bi one bile upotrebljive.¹²⁷

Ova dva primera govore u prilog Redžalijevoj tezi, da je tortura jedan dugotrajan proces i da je za nju potrebno vreme. U oba slučaja, tokom prva dva meseca primene pojačanih tehnika ispitivanja nije pribavljena nijedna krucijalna informacija. Ovim se ozbiljno dovodi u sumnju tvrdnja da se u realnim situacijama kada bomba otkucava i kada je vreme ograničeno, treba okrenuti torturi kao najefikasnijoj metodi. Naprotiv, ovakav pristup ima tendenciju da izazove kontraefekat kod iskusnih terorista, čime neuspeh u sprečavanju napada postaje neminovan.

5.2. Pribavljanje informacija do kojih se ne bi moglo doći drugim putem

Jedno od pitanja koja se postavljaju u vezi sa efektivnošću pojačanih tehnika ispitivanja jeste šta preduzeti u situaciji kada ispitivani odbija da sarađuje i da li u takvim situacijama upotreba ovih tehnika daje bolje rezultate u odnosu na konvencionalne tehnike ispitivanja. Zanimljivi su podaci koje iznosi Redžali o drugim slučajevima primene torture tokom istorije, a koji se odnose na stepen saradnje zatvorenika nakon podvrgavanja torturi. On navodi sledeće primere: u Francuskoj su

¹²⁵ *Ibid.*, 373-409.

¹²⁶ Darius Rejali, op. cit., str. 914.

¹²⁷ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 81-94.

između XVI i XVIII veka torturom pokušana da se iznude priznanja u 785 slučajeva, od čega je u Parizu ovaj pristup imao uspeh u 3-9% slučajeva, dok je u Tuluzu ta stopa bila najviša i iznosila je 14,2%; tokom Drugog svetskog rata više od 70% nemačkih zatvorenika u Londonu odbilo je pod torturom da prizna svoje zločine.¹²⁸ Drugi izvori navode slične primere, pa je tako procenjeno da se tokom Vijetnamskog rata više od 95% zarobljenih Amerikanaca uspešno oduprlo torturi.¹²⁹

Problem sa odbijanjem saradnje javio se i tokom rata protiv Al Kaide i talibana. Vojni ispitivači koji su u Avganistanu bili zaduženi za pribavljanje informacija od zatvorenika suočili su se sa ovim problemom. Naime, zatvorenici su u velikom broju odbijali da im daju bilo kakve informacije, podstaknuti saznanjem da Amerikanci ne praktikuju torturu.¹³⁰ To je bio jedan od podsticaja da se u Avganistanu krene sa primenom pojačanih tehnika ispitivanja. S druge strane, CIA je došla do zaključka da jedan broj njenih zatvorenika poseduje daleko više informacija nego što su spremni da priznaju i da je zbog toga neophodno zauzeti oštrij pristup prema njima. Već spomenuti Abu Zubajda¹³¹ i Halid Šeik Muhamed¹³² spadali su u ovu grupu zatvorenika.

Rezultate ove promene u pristupu CIA je iznela u memorandumu upućenom Savetniku za nacionalnu bezbednost. U njemu se kao jedan od argumenata koji potvrđuju delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja navodi da su njihovom upotrebom pribavljene informacije od zatvorenika koji, pre primene ovih tehnika, nisu želeli da sarađuju, odnosno da se do ovih informacija nije moglo doći nijednim drugim putem. Neki od uspeha koji su obuhvaćeni ovim memorandumom su pribavljanje informacija o planiranim napadima na američki konzulat u Karačiju, na Hitrou aerodrom u Londonu, na najvišu zgradu u Los Anđelesu, kao i o napadu prljavom bombom u Vašingtonu.¹³³

Ovi navodi detaljno su analizirani od strane Obaveštajnog odbora Senata u izveštaju iz 2012. godine. Izveštaj zaključuje da su tvrdnje CIA o nužnosti upotrebe pojačanih tehnika ispitivanja kako

¹²⁸ Darius Rejali, op. cit., str. 836-837.

¹²⁹ Aldert Vrij, Christian A. Meissner, Ronald P. Fisher, Saul M. Kassin, Charles A. Morgan III, Steven M. Kleinman, *Psychological Perspectives on Interrogation*, Perspectives on Psychological Science Vol. 12(6), 927-955, SAGE Publishing, 2017, str. 931.

¹³⁰ Chris Mackay, Greg Miller, *The Interrogators: Inside the Secret War Against al Qaeda*, Warner Books, New York, 2004., str. 285.

¹³¹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 17-49.

¹³² *Ibid.*, 81-96.

¹³³ Memorandum for National Security advisor from the Director of Central Intelligence Agency, *Effectiveness of the CIA Counterterrorist Interrogation Techniques*, 2016, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/6541535>, 10.8.2020., str. 1-4.

bi se došlo do informacija, neistinite i da nisu potkrepljene podacima iz interne dokumentacije.¹³⁴ Da bi se ovaj nalaz bolje razumeo, potrebno je sagledati neke od primera sprečenih napada i hapšenja koje je CIA godinama navodila kao rezultat pojačanih tehnika ispitivanja.

Hapšenje Halida Šeika Muhameda usledilo je nakon njegove identifikacije kao idejnog tvorca napada od 11. septembra 2001. godine i povezivanja alijasa Muhtar (engl. Mukhtar) sa njim. CIA je tvrdila da su ove informacije, kao i lociranje i hapšenje Muhameda posledica korišćenja pojačanih tehnika ispitivanja. Uloga Halida Šeika Muhameda u napadima od 11. septembra, kao i njegov alijas potvrđeni su od strane Abu Zubajde, ali pre nego što je on podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja.¹³⁵ Uz to, njegovo hapšenje se nije desilo zahvaljujući informacijama dobijenim od zatvorenika, već je za to zaslužan jedan od doušnika koji je Agenciju obavestio o Muhamedovoj lokaciji.¹³⁶

Hose Padilja (engl. Jose Padilla) i njegov saradnik, Binjam Muhamed (engl. Binyam Mohammed) su 2002. godine predložili prvo Abu Zubajdi, a zatim i Halidu Šeiku Muhamedu, da izvedu napad prljavom bombom u Vašingtonu. Pošto plan nije bio izvodljiv, Halid Šeik Muhamed im je dao zadatak da izvedu operaciju rušenja jedne visoke zgrade pomoću prirodnog gasa, za šta im je obezbedio novac. Kada je Padilja uhapšen, čime je sprečeno dalje razvijanje ovog, kao i nekih drugih planova terorističkih napada, CIA je predstavila ovo kao uspeh programa pojačanih tehnika ispitivanja. Međutim, u izveštaju Obaveštajnog odbora navodi se da su ključne informacije za hapšenje Padilje pribavljene od jedne strane vlade, kao i od Abu Zubajde, ali pre nego što je podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja.¹³⁷

Planirani napad u Karačiju, Pakistanu, sprečen je u aprilu 2003. godine hapšenjem njegovih organizatora, Amara al-Balučija (engl. Ammar al-Baluchi) i Halada bin Ataša (engl. Khallad bin Attash). Oni su planirali napade na niz meta povezanih sa Sjedinjenim Američkim Državama, uključujući i njihov konzulat. Ovo je još jedan od često navođenih primera delotvornosti pojačanih tehnika ispitivanja koji je posebno problematičan, s obzirom na to da su dvojicu terorista uhapsili Pakistanci, bez pomoći i učešća Amerikanaca.¹³⁸

¹³⁴ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 217-225.

¹³⁵ *Ibid.*, 312-316.

¹³⁶ *Ibid.*, 326-333.

¹³⁷ *Ibid.*, 225-239.

¹³⁸ *Ibid.*, 239-246.

Zavera pod nazivom „Drugi talas“ odnosila se na plan da se kao nastavak napada od 11. septembra 2001. godine izvede još nekoliko serija napada putničkim avionima na Zapadnu obalu SAD-a. Napadi su sprečeni hapšenjem Halida Šeika Muhameda, koji je predvodio njihovu realizaciju, kao i drugih bitnih učesnika u ovoj zaveri. Do identifikacije i hapšenja zaverenika se nije došlo zahvaljujući informacijama pribavljenih putem pojačanih tehnika ispitivanja.¹³⁹

CIA je često navodila i sprečavanje napada na aerodrom Hitrou kao uspeh programa pojačanih tehnika ispitivanja. Napad je, međutim, sprečen hapšenjem glavnih organizatora: Ramzija bin Al-Šiba (engl. Ramzi bin al-Shibh), Halida Šeika Muhameda, Amara al-Balučija i Halada bin Ataša. Nijedan od njih nije uhapšen zahvaljujući primeni pojačanih tehnika ispitivanja.¹⁴⁰

Postoji još niz slučajeva gde je CIA uspehe u borbi protiv terorizma pripisivala programu pojačanih tehnika ispitivanja, iako je to bila neistina.¹⁴¹ Podstaknuti informacijama koje su dobili od Agencije, američki zvaničnici su javno navodili ove primere kao opravdanje ovog programa. Kada je 2011. godine lociran i ubijen Osama bin Laden, CIA je i za ovaj uspeh tvrdila da je rezultat upotrebe pojačanih tehnika ispitivanja. Istinitost ovih navoda biće ispitana u okviru studije slučaja u nastavku ovog rada.

5.3. Pouzdanost informacija pribavljenih upotrebom pojačanih tehnika ispitivanja

Nesporno je da pod torturom određeni broj ljudi odluči da progovori i sa ispitivačima podeli pojedine informacije. Međutim, postavlja se pitanje kvaliteta i upotrebljivosti tih informacija. U ovom delu rada analiziraće se opšta probematika upotrebljivosti informacija dobijenih putem torture, kao i pouzdanost informacija pribavljenih u okviru programa pojačanih tehnika ispitivanja.

Pravni sistemi najvećeg broja demokratskih država ne dozvoljavaju primenu torture tokom krivičnih istraga i informacije, kao i priznanja koja su dobijena ovim putem, nijedan sud neće prihvatiti kao kredibilne. Jedan od primarnih razloga ovakvog razvoja zakonske i sudske prakse jeste istorijsko iskustvo koje je pokazalo da tortura u velikom broju slučajeva proizvodi lažna priznanja i informacije. Kada je u pitanju praktikovanje ovakvih tehnika tokom rata i vanrednog stanja, Darius

¹³⁹ *Ibid.*, 246-258.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 294-301.

¹⁴¹ *Ibid.*, 217-400.

Redžali iznosi slične podatke, navodeći da je praksa pokazala da je kvalitet informacija do kojih ispitivači dolaze putem torture često loš, čineći ih neupotrebljivim.¹⁴²

Redžali ispituje tri istorijska primera masovnih eliminacija i hapšenja, sprovedenih uz oslanjanje na informacije pribavljene korišćenjem torture. Prvi je iz perioda Vijetnamskog rata, kada je CIA pokrenula program Feniks (engl. The Phoenix Program), koji je podrazumevao identifikaciju i likvidaciju pripadnika Vijetkonga. S obzirom na to da je nakon završetka ovog programa sačuvana baza podataka na osnovu kojih su organizovane akcije likvidacija, moguće je detaljno analizirati njegove rezultate. Izvor podataka na osnovu kojih su odabirane mete u velikoj meri bili su zarobljenici koji su informacije dali pod uticajem torture. Zaključak ove analize je da je po najoptimističnijem scenariju na svakog borca ubijeno 4,7 nevinih osoba, dok je po srednjem scenariju taj broj čak 10,3. Drugi primer je iz 1970-ih tokom sukoba u Severnoj Irskoj, gde je konstantno rastao broj uhapšenih pojedinaca koji nisu bili pripadnici Irske republikanske armije (IRA), a na osnovu informacija dobijenih putem torture. Posledica ovoga bilo je značajno rasipanje resursa koji su se mogli upotrebiti na drugi način. Treći primer odnosi se na period rata za nezavisnost Kipra koji je vođen protiv Velike Britanije. Radžali ovde navodi da je tortura zarobljenike podstakla da progovore, ali da su informacije koje su davali bile mahom neistinite.¹⁴³

Bitno je istražiti i zašto su informacije dobijene putem torture često neistinite. Prvi razlog je odbijanje saradnje ispitivanog, kada on daje lažne ili nepotpune informacije, kako bi ispitivače naveo na pogrešan trag. Drugi se javlja u situacijama kada ispitivani ne poseduje informacije koje ispitivači od njega traže, pa ih zbog toga izmišlja, u nadi da će time tortura prestati. Treći je vezan za nepouzdanost ljudskog pamćenja, zbog čega i u onim situacijama kada ispitivani želi da ispitivačima kaže ono što zna, te informacije često budu lošeg kvaliteta, jer primena torture ima negativne efekte na ljudsku psihu, pa i na pamćenje.

Već je spomenuto da terorističke organizacije često imaju protokole koji nalažu da uhapšeni član izdrži torturu tokom prvih 24 do 48 sati, kako bi njegovi saborci imali vremena da se reorganizuju. Zato će se posvećeni terorista tokom prvih dana torture odlučiti ili za ćutanje ili za obmanu lažnim informacijama. Tako se u „Mančesterskom priručniku“ borci upućuju u to kako da se ponašaju ako budu uhapšeni i ispitivani. U njemu se navodi: „Pre početka operacije, komandant treba svoje vojnike da nauči šta da kažu u slučaju da budu uhapšeni. On to treba da im objasni više puta, kako bi

¹⁴² Darius Rejali, op. cit., str. 850.

¹⁴³ *Ibid.*, 850-858.

bio siguran da su sve zapamtili.¹⁴⁴ U nastavku se navode neke od taktika obmane ispitivača, na primer da se kao organizator operacije označi jedan od pripadnika koji je već poznat vlastima. U priručniku se zaključuje da uhapšeni član treba da se drži unapred pripremljene priče i pod torturom, i da ne sme od nje da odstupa.¹⁴⁵

Kada su u pitanju namerna obmana i zatrpavanje ispitivača netačnim, nepotpunim i neupotrebljivim informacijama, bitno je osvrnuti se na slučaj Halida Šeika Muhameda. On je CIA dao niz ovakvih informacija, koje su kao ishod imale rasipanje ograničenih resursa Agencije. Tako je 6. marta 2003. godine, pet dana nakon hapšenja i nakon što je podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja, ispitivačima ispričao izmišljenu priču o osobi koja štiti njegovu decu. Posledica ovoga bila je hapšenje i zatvaranje dve nevine osobe.¹⁴⁶ 9. marta izmislio je priču o tome kako Džafar al-Tajar (engl. Jaffar al-Tayyar) i Hose Padilja zajedno planiraju nove napade, što se ispostavilo kao neistina. Kasnije je o ovoj situaciji rekao da je bio pod pritiskom da ispitivačima da informacije o planiranim napadima na teritoriji SAD-a.¹⁴⁷ Agenti koji su bili uključeni u njegovo ispitivanje došli su do zaključka da se Muhamed koristi lažima i poluistinama onda kada je ubeđen da u tome neće biti otkriven.¹⁴⁸ Primećeno je i da Džafara al-Tajara pokušava da poveže sa svim zaverama sa kojima ga ispitivači suoče.¹⁴⁹ Ovakvo ponašanje bi se moglo povezati za instrukcijama iz „Mančesterskog priručnika“, da se za planiranje napada okrivi pojedini član organizacije koji je već poznat vlastima, ali koji je van njihovog domašaja. Postoji još niz primera fabrikovanih informacija koje je Muhamed podelio sa svojim ispitivačima, neke u nameri da ih navede na pogrešan trag, a druge kako bi zadovoljio njihova očekivanja i kako bi tortura prestala. Za izveštaj Međunarodnog komiteta Crvenog krsta o ovom periodu svog zarobljeništva rekao je sledeće: „Tokom najtežeg perioda mog ispitivanja davao sam mnogo lažnih informacija za koje sam smatrao da su ono što ispitivači žele da čuju kako bi se zlostavljanje završilo. Kasnije sam rekao ispitivačima da su njihovi metodi glupi i kontraproduktivni. Siguran sam da su lažne informacije koje sam bio prinuđen da izmislim kako bi zlostavljanje prestalo, protraćile mnogo njihovog vremena i dovele do izazivanja nekoliko lažnih uzbuna unutar SAD-a.“¹⁵⁰

¹⁴⁴ *The Al Qaeda Handbook 1677-T 1D*, op. cit., str. 68-69.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 83.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 85.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 89.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 90.

¹⁵⁰ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 37.

Halid Šeik Muhamed je, kao jedan od visoko pozicioniranih pripadnika Al Kaide, nesumnjivo posedovao veliki broj vrednih informacija. Slično se može reći i za Abu Zubajdu, s tom razlikom što je CIA ozbiljno precenila njegovu poziciju unutar te terorističke organizacije, što je dovelo do toga da se od njega iznudi niz netačnih informacija. Naime, iako je drugim agencijama, poput FBI, bilo poznato da je Abu Zubajda Al Kaidin regruter, CIA je insistirala na tome da je on treći čovek u hijerarhiji organizacije, odmah iza Osame bin Ladena i Ajmana al-Zavahirija (engl. Ayman al-Zawahiri).¹⁵¹ Abu Zubajda je nakon podvrgavanja vaterbordingu priznao da je treći čovek Al Kaide,¹⁵² što je ispitivače dalje navelo da od njega zahtevaju informacije koje bi samo neko iz rukovodstva Al Kaide mogao da zna. Kada nisu dobili rezultate kakve su očekivali, već spomenuti psiholozi, Mičel i Džesen, zaključili su da je uspeh primene pojačanih tehnika ispitivanja to što je njihovom upotrebom potvrđeno da Abu Zubajda ne poseduje informacije od kritičnog značaja.¹⁵³

Jedan od slučajeva iznuđivanja izmišljenih informacija imao je dalekosežne posledice na globalnom planu. Iako se ne može tvrditi da je bio presudan za ono što je usledilo, ne može se ni osporiti ozbiljnost njegovog uticaja. Naime, krajem 2001. godine, u Avganistanu je uhapšen Ibn al-Šeik al-Libi (engl. Ibn al-Shaykh al-Libi).¹⁵⁴ On se tokom rata u Avganistanu sa mudžahedinima borio protiv Sovjeta, a kasnije je postao vođa jednog od kampova za obuku džihadista. Slično kao i u slučaju Abu Zubajde, agenti FBI su sa al-Libijem uspeli da uspostave raport i da od njega dobiju niz informacija. Međutim, CIA je smatrala da on zna više nego što govori, zbog čega je dobila dozvolu da preuzme njegovo dalje ispitivanje. Ubrzo nakon što je podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja, al-Libi je priznao da je član Al Kaide, iako to nije bio. Dodatni pritisak je stvoren kada ga je CIA prebacila u Egipat, gde su uključeni i lokalni ispitivači, koji su bili pod značajno labavijim ograničenjima. Ispitivači su želeli da znaju da li postoji veza između Al Kaide i iračkih vlasti. Nakon neuspešnih pokušaja da ih ubedi kako nema nikakve informacije o tome, a zatim kontinuiranom podvrgavanju pojačanim tehnikama, al-Libi je izmislio priču o tome kako su članovi Al Kaide bili u Iraku da bi se informisali o nuklearnom oružju. Upitan za biološko oružje, nije znao šta da kaže, s obzirom na to da nije razumeo šta je uopšte biološko oružje.¹⁵⁵ Pod daljim pritiskom, al-Libi je izjavio da je Irak obučavao Al Kaidu o upotrebi hemijskog i biološkog oružja. Ovaj iskaz je postao glavni dokaz veze između iračkih vlasti i Al Kaide i pružio opravdanje za okupaciju

¹⁵¹ Ali Soufan, op. cit., str. 413.

¹⁵² *Ibid.*, 423-424.

¹⁵³ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 46.

¹⁵⁴ Darius Rejali, op. cit., str. 850.

¹⁵⁵ John W. Schiemann, op. cit., str. 155-158.

Iraka.¹⁵⁶ Danas je već opštepoznata činjenica da Saddam Husein nije sarađivao sa Al Kaidom, niti je Irak posedovao oružje masovnog uništenja, što su bila dva glavna povoda za rat koji je usledio.

Bitno je sagledati i psihološke posledice primene pojačanih tehnika ispitivanja, odnosno posledice koje ona ostavlja na pamćenje zatvorenika. S obzirom na to da su rađeni psihološki eksperimenti kako bi se utvrdili efekti torture na pamćenje, moguće je i iz tog aspekta utvrditi pouzdanost dobijenih informacija. Jedan od ovakvih ekseperimenata rađen je u okviru jedne od vojnih SERE škola,¹⁵⁷ što je posebno relevantno za ovaj rad, s obzirom na to da je na osnovu tehnika primenjivanih u ovim školama kreiran program pojačanih tehnika ispitivanja. Naime, zadatak vojnika je bio da, nakon primene tehnika kao što su izlaganje ekstremnim temperaturama i uskraćivanje sna i hrane, kao i ispitivanja pod stresnim i nepovoljnim uslovima, pokušaju da reprodukuju tražene informacije po svom najboljem sećanju. Dakle, tokom eksperimenta učesnici nisu imali podsticaj da odbijaju saradnju ili da daju lažne informacije. Rezultati su pokazali da je nakon primene tehnika prinude kod vojnika došlo do ozbiljnog gubitka memorije, zbog koga često nisu mogli da se sete prethodno naučenih informacija.¹⁵⁸

Uskraćivanje sna može biti posebno štetno po pamćenje. Neki od efekata koje ono izaziva su generalno kognitivno usporavanje, pogoršana pažnja, smanjena koncentracija, pogoršanje kognitivnih funkcija kao što su ekspresivan govor i memorija, smanjenje sposobnosti odlučivanja koje uključuje neočekivano, promenu planova i efektivnu komunikaciju, smanjenje kapaciteta za logičko mišljenje i redosled misli, smanjenje preciznosti kod procene vremena i povećanu sugestibilnost.¹⁵⁹

U priručniku Centralne obaveštajne agencije KUBARK navodi se da je cilj svih prinudnih procedura da se kod zatvorenika razbiju odbrambeni mehanizmi, uključujući i kapacitete za vršenje visokokompleksnih aktivnosti, suočavanje sa komplikovanim situacijama i međuljudskim odnosima, kao i podnošenje kontinuiranih frustracija. Zanimljivo je da se u ovom priručniku u pogledu uticaja ovakvih tehnika na pamćenje ispitivanog zaključuje da je legitimna zabrinutost psihologa, ali da se zbog toga tehnike koriste za iznuđivanje priznanja, radije nego za pribavljanje informacija. Tvrdi se

¹⁵⁶ Darius Rejali, op. cit., str. 912-913.

¹⁵⁷ Aldert Vrij, Christian A. Meissner, Ronald P. Fisher, Saul M. Kassin, Charles A. Morgan III, Steven M. Kleinman, op. cit., str. 935.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ Intelligence Science Board, *Educing Information, Intelligence: Science and Art*, National Defense Intelligence College Press, Washington, 2006, <https://www.scribd.com/document/219975/NDIC-Educing-Information>, 6.9.2020., str. 33-34.

da je ovde bitno da ispitivani prizna svoju umešanost ili pripadnost određenoj oragnizaciji, što je nešto što teško da može da se zaboravi, i da kada se to postigne, pristup treba da bude promenjen.¹⁶⁰ Ovaj princip je očigledno u koliziji sa onim što je Agencija radila tokom programa primene pojačanih tehnika ispitivanja.

Problematiku odnosa između memorije zatvorenika i primene pojačanih tehnika ispitivanja obrazložio je i pukovnik Stiven Klajnman (engl. Steven Kleinman) u svom svedočenju pred Pravosudnim odborom Predstavničkog doma, tokom saslušanja povodom torture i okrutnog, nehumanog i degradirajućeg tretmana zatvorenika. Klajnman, operativac sa dvadesetogodišnjim iskustvom u ispitivanju, rekao je: „Preteran stres, nedovoljno sna, neuhranjenost i drugi uticaji sredine mogu izazvati značajne nedostatke u pamćenju. Ovo se ne manifestuje samo u vidu rupa u pamćenju □ to jest poteškoće kod prisećanja pojedinih događaja □ već i u vidu nenamernih izmišljotina. Ovo znači da nakon izlaganja različitim stresorima sredine, rastu šanse da će izvor saopštiti kombinaciju stvarnih i izmišljenih činjenica, iskreno verujući da su i jedne i druge istinite, ali zapravo u zabludi po mnogo osnova. Iz perspektive pribavljanja informacija, ovo je izuzetno problematično.“¹⁶¹

Imajući u vidu sve navedene faktore koji utiču na pouzdanost informacija pribavljenih uz pomoć pojačanih tehnika ispitivanja, može se ozbiljno dovesti u pitanje njihova efektivnost. Veliki broj naučnih i praktičnih rezultata primene ovih tehnika ukazuju na to da one proizvode neistinite, nepotpune i neupotrebljive informacije. Ovo je od posebnog značaja s obzirom na to da svrha ovih tehnika nije iznuđivanje priznanja, već dolaženje do istinitih, relevantnih i preciznih informacija, kako bi se teroristi uhapsili i njihovi budući napadi osujetili.

¹⁶⁰ Central Intelligence Agency, *CIA Manual Collection: The infamous "torture manuals"*, op. cit., str. 1463-1492.

¹⁶¹ Subcommittee on the Constitution, Civil Rights, and Civil Liberties of the Committee on the Judiciary of the House of Representatives, *Hearing on Torture and the Cruel, Inhuman and Degrading Treatment of Detainees: The Effectiveness and Consequences of 'Enhanced Interrogation'*, U.S. Government Printing Office, Washington, 2008, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-110hhrg38765/pdf/CHRG-110hhrg38765.pdf>, 10.8.2020., str. 32-33.

6. Studija slučaja

6.1. Slučaj Abu Zubajde

Zein al-Abajdin Muhamed Hasan (engl. Zein al-Abideen Muhammad Hassan),¹⁶² poznatiji kao Abu Zubajda, rođen je 1971. godine u Saudijskoj Arabiji, od roditelja palestinskog porekla. Nakon što se sa mudžahedinima borio u ratu protiv Sovjeta, odlučio je da se pridruži Al Kaidi, međutim, njegov zahtev za članstvo je odbijen. Kako nije hteo da odustane od džihadističkog puta, nastavio je samostalno da gradi svoju reputaciju i tako postao jedan od emira kampa za obuku džihadista Kaldan.¹⁶³ On nikada nije postao zvanični pripadnik Al Kaide i ponosio se svojom nezavisnošću od organizacije, ali joj je pomagao u regrutaciji novih članova, kao i organizovanju putovanja i nabavljanju pasoša.¹⁶⁴ Pre nego što je uhapšen u Pakistanu, Zubajda je već bio osuđen na smrtnu kaznu u odsustvu u Jordanu zbog neuspelog pokušaja postavljanja bombi u hotelima u toj zemlji tokom proslave novog milenijuma.¹⁶⁵ Takođe je bio umešan u pokušaj napada na aerodrom u Los Anđelesu tokom novogodišnje večeri 1999. godine.¹⁶⁶

Njegovo hapšenje odigralo se 28. marta 2002. godine u Fejsalabadu, Pakistanu, tokom okršaja sa pakistanskim i američkim snagama bezbednosti. On je u ovom okršaju zadobio više ozbiljnih prostrelnih rana. Nakon hapšenja, CIA je odlučila da ga prebaci u drugu zemlju gde bi Agencija predvodila njegovo ispitivanje, uz pomoć agenata FBI. Među njima se nalazio i Ali Sufan, koji je celu ovu akciju, kao i kasnije ispitivanje Abu Zubajde, detaljno opisao u svojoj knjizi „Crni barjaci“. Sufan je bio prvi agent koji je pristupio Zubajdinom ispitivanju, stavljajući mu do znanja da zna njegov pravi identitet, što ga je navelo da se odmah odluči na saradnju sa svojim ispitivačima. Već tokom tog prvog intervju, Zubajda je priznao da je poslednja operacija na kojoj je radio priprema terorističkog napada u jednoj od zemalja saveznica SAD-a. Ove informacije su dovele do efikasnog

¹⁶² Darius Rejali, op. cit., str. 913.

¹⁶³ Ali Soufan, op. cit., str. 378-380.

¹⁶⁴ Ibid., 130-131.

¹⁶⁵ James E. White, *Contemporary Moral Problems: War, Terrorism and Torture*, St. Cloud State University, St. Cloud, 2009, str. 92.

¹⁶⁶ Ali Soufan, op. cit., str. 372.

sprečavanja spomenutog napada.¹⁶⁷ Tokom ove prve faze ispitivanja, trajala je i borba za Zubajdin život, jer su povrede koje je zadobio tokom okršaja bile veoma ozbiljne. Kako se njegovo stanje pogoršavalo, agenti su u jednom momentu bili prinuđeni da ga prebace u lokanu bolnicu, jer dobio sepsu koja se nije mogla lečiti u uslovima sigurne kuće u kojoj su ga držali. Kada je u bolnici njegovo stanje stabilizovano, agenti su nastavili sa ispitivanjem u nameri da spreče predstojeće terorističke napade o kojima bi Zubajda mogao imati vredne informacije. Tada je utvrđeno da je osoba pod alijasm Mohtar (engl. Mokhtar) u stvari Halid Šeik Muhamed, kao i da je on glavni odgovorni za napade od 11. septembra 2001. godine. Do tada, američke obaveštajne službe nisu ni znale da je Muhamed pripadnik Al Kaide. Tokom ovih desetak dana u bolnici, agenti su od Zubajde dobili još niz neprocenjivih informacija, kako u vezi sa budućim napadima, tako i sa Al Kaidinim operativcima. Ova faza ispitivanja završena je dolaskom agenata iz Centra za antiterorizam (engl. Counterterrorism Center, CTC), jednog od centara CIA.¹⁶⁸

Tokom Abu Zubajdinog boravka u bolnici, CIA je vodila interne rasprave o tome kako dalje pristupiti njegovom ispitivanju. CTC je forsirao agresivan pristup, predloživši da se u Zubajdino ispitivanje uključi i psiholog Džejms Mičel, koji je osmislio novi set tehnika ispitivanja. Mičel je poslat zajedno sa CTC operativcima da preuzme ispitivanje od agenata FBI, koji su nadalje bili isključeni iz ovog procesa. Uprkos insistiranju agenata FBI da je Abu Zubajda do tada sa njima podelio niz ključnih informacija, CIA se odlučuje za primenu agresivnog pristupa, na osnovu pretpostavke da je Abu Zubajda treći ili četvrti čovek u hijerarhiji Al Kaide i da poseduje mnogo više informacija koje nije podelio sa FBI agentima. Jedan od novih ispitivača rekao je Zubajdi kako mu je poznato da on krije jednu veliku tajnu, a zatim ga, pred njegovo premeštanje iz bolnice na novu lokaciju, obavestio kako mu vreme da progovori ističe.¹⁶⁹

Zubajda je smešten u ćeliju osvetljenu jakim svetlom, u kojoj je putem klima uređaja regulisana temperatura. Noge i ruke su mu vezane lisicama i oduzeta mu je odeća, tako da je tokom najvećeg dela vremena bio nag. U prostoriji je puštana glasna muzika i od samog početka mu je uskraćivan san. Kada je FBI agentima ponovo dozvoljen pristup Zubajdi, on je sa njima nastavio da sarađuje, uz poricanje da ima informacije o predstojećem napadu na SAD. Kako nije bila ubeđena ovim Zubajdinim iskazom, CIA se u dogovoru sa Mičelom odlučuje za najagresivniji od tri predložena modela ispitivanja. U junu 2002. godine, Zubajda je stavljen u izolaciju koja je trajala 47 dana i

¹⁶⁷ *Ibid.*, 373-377.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 381-393.

¹⁶⁹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 25-28.

tokom koje nije imao nikakav ljudski kontakt. 4. avgusta 2002. godine, nakon dobijanja zvaničnog odobrenja za upotrebu pojačanih tehnika, agenti su započeli agresivnu fazu ispitivanja. Tog prvog dana, Zubajda je podvrgnut udaranju o zid, šamaranju, a zatim i voterbordingu. On je nastavio da tvrdi kako nema informacije u budućim napadima na teritoriji SAD-a, pa je ovaj tretman nastavljen intenzivno tokom narednih 17 dana. Pored već spomenutih tehnika, upotrebljavano je i stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, zatvaranje u sanduke, uskraćivanje sna, itd. Tokom ovog perioda, Zubajda je podvrgavan voterbordingu 2-4 puta dnevno, s tim što je svaka od ovih sesija obuhvatala veći broj ponavljanja procedure. Ukupno vreme koje je u ovom periodu proveo zatvoren u većem sanduku iznosilo je nešto više od 11 dana, a u manjem sanduku 29 sati. Uprkos izveštajima ispitivača da je Zubajda postao poslušan i da je verovatnoća da poseduje dodatne informacije veoma mala, agresivan tretman je nastavljen na insistiranje rukovodstva CIA. Ovo je imalo ozbiljne fizičke i psihološke posledice po Zubajdu, koji je u momentima postajao histeričan. Nakon što je završen ovaj period intenzivne primene pojačanih tehnika ispitivanja na Abu Zubajdi, agenti zaduženi za njegovo ispitivanje zaključili su da je on bio iskren i da zaista nije posedovao dalje relevantne informacije. Uprkos tome, ovaj slučaj je označen kao uspeh od strane rukovodstva CIA.¹⁷⁰

Narativ o uspehu programa pojačanih tehnika ispitivanja kod Abu Zubajde preuzeli su i američki zvaničnici, pa je tako predsednik Buš u svom obraćanju iz 2006. godine izjavio kako je Abu Zubajda odbijao da sarađuje i da su primenom ovih tehnika pribavljene ključne informacije, uključujući i one koje su dovele do hapšenja Ramzija bin al-Šiba, kao i da su informacije iznuđene od Zubajde i al-Šiba omogućile lociranje i hapšenje Halida Šeika Muhameda.¹⁷¹ Međutim, izveštaj Obaveštajnog odbora Senata iz 2012. godine pobija sve što je predsednik u ovom govoru naveo. Informacije o al-Šibu je Zubajda podelio na početku svog saslušavanja sa agentima FBI, a kasnije ih je ponovio ispitivačima CIA tokom podvrgavanja pojačanim tehnikama ispitivanja. Štaviše, u izveštaju se navodi da nema indikacija da postoji veza između informacija koje je Abu Zubajda dao ispitivačima i hapšenja al-Šiba.¹⁷² Kada je u pitanju hapšenje Halida Šeika Muhameda, u prethodnom poglavlju su već izneti podaci o tome da primena pojačanih tehnika ispitivanja nije dala nikakav doprinos uspešnoj egzekuciji ove operacije.

I dan danas postoji jedan broj ljudi koji slučaj Abu Zubajde navode kao dokaz uspeha programa pojačanih tehnika ispitivanja. Među njih u najvećoj meri spadaju isti oni ljudi koji su bili najveći

¹⁷⁰ *Ibid.*, 28-47.

¹⁷¹ George W. Bush, President's Speech on Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists, op. cit.

¹⁷² Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 534.

zagovornici ovog programa tokom njegovog začetka i trajanja. Tako je Hose Rodriguez (engl. Jose Rodriguez), jedan od bivših čelnika CIA koji je učestvovao u programu primene pojačanih tehnika ispitivanja, u svojoj knjizi „Oštre mere“ izneo alternativnu verziju događaja. U poglavlju posvećenom ispitivanju Abu Zubajde on iznosi kako je sam Zubajda, nakon što je njegov otpor slomljen upotrebom voterbordinga, rekao agentima kako tu tehniku treba da upotrebljavaju na svim zatvorenicima. Rodriguez ovo poglavlje završava sledećim zaključkom: „Jednom kada se povinovao, informacije koje nam je Abu Zubajda svojevolutno pružio bile su po svakom razumnom kriterijumu među najznačajnijim informacijama pribavljenim od 11. septembra.“¹⁷³ I na ove tvrdnje senku baca izveštaj Obaveštajnog odbora Senata. U njemu se navodi da ništa u postojećoj dokumentaciji CIA ne potkrepljuje tvrdnje da je Abu Zubajda hvalio pojačane tehnike ispitivanja kao delotvorne, već je, naprotiv, uvek ostao pri stavu da je od samog početka želeo da sarađuje.¹⁷⁴ Kredibilnost tvrdnji Rodrigeza posebno dovodi u pitanje i činjenica da je on naredbodavac uništavanja video kaseti na kojima su se nalazili snimci ispitivanja jednog dela zatvorenika, uključujući i Abu Zubajdu.¹⁷⁵

Kada je Abu Zubajda premešten u Gvantanamo, američka administracija je dozvolila Međunarodnom komitetu Crvenog krsta pristup nekim od zatvorenika, uključujući i Zubajdu. Zahvaljući izveštaju koji su sastavili na osnovu razgovora sa ovim zatvorenicima, omogućen je direktan uvid u svedočenje Abu Zubajde o tretmanu tokom primene programa pojačanih tehnika ispitivanja. Ono što izdvaja njegov slučaj od drugih jeste to da, kada se krenulo sa primenama tehnika, rane koje je zadobio tokom hapšenja još uvek nisu bile zaceljene, što mu je izazivalo dodatni bol tokom podvrgavanja agresivnom tretmanu.¹⁷⁶ Takođe, on je bio među prvim zatvorenicima na kojima su ove tehnike primenjene, tako da je element eksperimentisanja sa pojedinim tehnikama posebno prisutan u njegovom slučaju.¹⁷⁷

Abu Zubajdin slučaj relevantan je za ovaj rad iz nekoliko razloga. Prvo, njegovo ime je među najčešće spominjanim kada je u pitanju delotvornost pojačanih tehnika ispitivanja. Na njegovom primeru izgrađen je narativ uspeha ovih tehnika u borbi protiv terorizma, čime je tadašnja američka administracija opravdavala neophodnost postojanja ovog programa. U javnost je iznet niz činjenica

¹⁷³ Jose A. Rodriguez, Jr, *Hard Measures*, Threshold Editions, New York, 2012, <https://www.scribd.com/read/224317793/Hard-Measures-How-Aggressive-CIA-Actions-After-9-11-Saved-American-Lives>, 8.9.2020., str. 90.

¹⁷⁴ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 47-48.

¹⁷⁵ Mark Mazzetti, *The Way of the Knife: The CIA, a Secret Army, and a War at the Ends of the Earth*, Penguin Books, 2013, str.197.

¹⁷⁶ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 10. i 13-14.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 12.

koje govore u prilog tome da su ove tehnike zaslužne za uspostavljanje saradnje između Abu Zubajde i njegovih ispitivača. Navođeno je da se bez programa pojačanih tehnika ispitivanja ne bi došlo do bitnih informacija koje su dovele do sprečavanja budućih terorističkih napada, kao i hapšenja nekih od ključnih ljudi Al Kaide. Međutim, svi ovi navodi pobijeni su od strane Obaveštajnog odbora Senata, koji je tokom sastavljanja svog izveštaja o ovom programu, imao uvid u kompletnu dokumentaciju CIA i na taj način utvrdio da ključne tvrdnje koje su iznošene u javnost, kako od strane zvaničnika CIA, tako i američke administracije, nisu potkrepljene dokumentovanim podacima. Pored toga, ove tvrdnje su pobijene i u knjizi Alija Sufana, agenta FBI koji je direktno učestvovao u ispitivanju Abu Zubajde. Tok događaja koji on iznosi u svojoj knjizi „Crni barjaci“ teško je dovesti u pitanje, s obzirom na to da se on u potpunosti podudara kako sa zvaničnom dokumentacijom CIA i FBI, tako i sa izveštajem Obaveštajnog odbora Senata.

6.2. Slučaj Halida Šeika Muhameda

Halid Šeik Muhamed je Kuvajćanin koji je najpoznatiji javnosti po svojoj ulozi idejnog tvorca napada od 11. septembra 2001. godine. Inspirisan svojim nećakom, Ramzijem Jusefom (engl. Ramzi Yousef), koji je izveo prvi napad na Svetski trgovinski centar 1993. godine, Muhamed je želeo da uzme aktivniju ulogu u džihadističkom pokretu. Tako je 1995. godine, zajedno sa Jusefom učestvovao u neuspehom planu atentata na papu Jovana Pavla II, kao i na avione američkih avio kompanija u Bangkoku.¹⁷⁸

Muhamed je povodom plana napada avionima na Svetski trgovinski centar prišao Abu Zubajdi, koga je zamolio za pomoć oko obezbeđivanja resursa. Međutim, Zubajda mu je rekao da jedino Al Kaide ima kapacitete da izvede takav napad. Ovo se nije svidelo Muhamedu, jer nije želeo da neko drugi preuzme njegove zasluge. On u tom trenutku nije bio član Al Kaide, ali je znao da ako želi da dobije pomoć od te organizacije, mora priznati Osamu bin Laden kao svog emira. Pošto nije imao drugog izbora, kontaktirao je Al Kaidu i odobren mu je susret sa bin Ladenom. Muhamedova inicijalna ideja je bila da se napad izvrši Cesna avionima, ali je bin Laden modifikovao ovaj plan i odlučio da se umesto toga otmu putnički avioni, kao i da se poveća broj meta.¹⁷⁹ Napad je uspešno izveden i ostaće zapamćen u istoriji kao jedan od najgorih terorističkih napada koje je čovečanstvo videlo. Ovo je bio ogroman uspeh za Al Kaidu, koji ta teroristička organizacija nije ni pre, a ni

¹⁷⁸ Ali Soufan, op. cit., str. 54.

¹⁷⁹ *Ibid.*, 387-388.

kasnije uspjela da nadamaši. Međutim, uloga Halida Šeika Muhameda ostala je nepoznata, kako široj javnosti, tako i američkim obavještajnim službama.

Amerikanci su tek naredne godine, zahvaljujući srećnoj okolnosti, saznali da je Halid Šeik Muhamed glavni idejni tvorac napada od 11. septembra. Naime, dok je Abu Zubajda tokom prve faze ispitivan od strane Alija Sufana i još jednog agenta, greškom mu je pokazana Muhamedova fotografija, umesto fotografije drugog teroriste o kome su ga agenti ispitivali. On je tada Muhameda identifikovao koristeći njegov alijas Muhtar. Američkim službama je do tada bilo poznato da je osoba pod alijom Muhtar imala značajnu ulogu u napadima, ali nisu mogli da povežu taj alijas sa konkretnom osobom. Zubajda ne samo da je otkrio Muhtarov identitet, već je agentima detaljno opisao Muhamedovu ulogu u planiranju napada.¹⁸⁰

Halid Šeik Muhamed uhapšen je 1. marta 2003. godine u Pakistanu, tokom zajedničke akcije CIA i pakistanskih snaga. Prvih nekoliko dana nalazio se u pakistanskom pritvoru, gde je ispitivan od obe strane. Tokom ovog perioda Muhamed je sa agentima podelio informacije o već uhapšenim operativcima. Istog meseca prebačen je u jedan od tajnih zatvora CIA gde je podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja svega nekoliko minuta nakon početka ispitivanja. Neke od tehnika koje su na njemu primenjene su šamaranje, udarci po abdomenu, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, uskraćivanje sna i oduzimanje odeće. Muhamed je tokom trajanja ovog tretmana agentima davao ponovljene i lažne informacije.¹⁸¹

Tokom marta, Muhamed je ponovo premešten na novu tajnu lokaciju, gde su se u njegovo ispitivanje uključili i psiholozi Mičel i Džesen. Oni su tokom prvog dana ispitivanja pretili Muhamedu da će naškoditi njegovoj deci, zbog čega je on izmislio informaciju o saradnji Džafara al-Tajara i Hosea Padilje. Muhamed je 10. marta podvrgnut prvoj od 15 sesija voterbordinga. Dva dana kasnije, sa agentima je podelio niz informacija vezanih za predstojeće napade u Londonu, za koje je kasnije rekao da su bile izmišljene. Pošto nisu bili zadovoljni Muhamedovim izbegavanjem da priča o budućim planiranim napadima na teritoriji SAD-a, agenti su 12. marta odlučili da ga podvrgnu dvema sesijama voterbordinga, tokom kojih je njegovo zdravlje bilo ozbiljno ugroženo. Sledećeg dana, ispitivači su pokušali da dodatno intenziviraju proceduru voterbordinga, time što su držali Muhamedove usne i usmeravali mlaz vode u njegova usta. Tog dana je on počeo da pokazuje znake da je shvatio ograničenja procedure, pa je podizao oba kažiprsta kada bi se bližio vremenski

¹⁸⁰ *Ibid.*, 384-389.

¹⁸¹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 81-83.

limit. Već 14. marta, petog dana od početka primene voterbordinga, pojedini agenti CIA dali su mišljenje da ova tehnika nema efekta na Muhameda i da je čak kontraproduktivna. Međutim, agenti na licu mesta su nastavili sa primenom ove tehnike tokom još 10 dana. 15. marta, procedura voterbordinga je dalje izmenjena, pa su agenti rukama zadržavali vodu oko Muhamedovog nosa i usana, kako bi ga onemogućili u pokušaju da svu vodu proguta. Psiholog Džesen je, navodno, nekoliko dana kasnije izjavio kako se nikada nije susreo sa subjektom koji pruža toliki otpor. Tokom trajanja agresivnog ispitivanja, Muhamed je agentima dao još niz izmišljenih informacija, poput toga da je organizovao akciju regrutovanja afro-američkih muslimana. 24. marta odustalo se od dalje primene pojačanih tehnika ispitivanja na Muhamedu, isključujući uskraćivanje sna.¹⁸² Kredibilnost informacija iznuđenih od Muhameda tokom programa primene pojačanih tehnika ispitivanja analizirana je od strane Obaveštajnog odbora Senata, koji je zaključio da veliki deo toga čine fabrikacije, nepotpune i već poznate informacije.¹⁸³

Četiri godine kasnije, Muhamed je svojevolumino priznao niz zločina, uključujući organizovanje napada od 11. septembra 2001. godine, kao i umešanost u još 31 napad, kako izvršen, tako i planiran. Tada je izjavio i da je lično pogubio američkog novinara Danijela Perla (engl. Daniel Pearl) 2002. godine u Pakistanu. Većina tvrdnji koje je ovom prilikom izneo dovedene su u pitanje i pripisane njegovoj nameri da sebi da na većem značaju.¹⁸⁴ Tako je obaveštajnim službama poznato da se Muhamed uopšte nije nalazio u blizini lokacije na kojoj je pogubljen Perl u periodu kada se to desilo.¹⁸⁵ U vezi sa ovim, pukovnik Stiven Klajnman rekao je sledeće: „Svaki obaveštajni službenik bi se morao zapitati, ako mi je on [Halid Šeik Muhamed] dao pet informacija, koje su u saglasnosti sa onim što želimo da bude istinito, ali dao nam je i dve ili tri za koje možemo dokazati da nisu istinite, ponavljam, kao obaveštajni službenik, morao bih da se zapitam o validnosti celokupnog seta informacija. Ne mogu da izaberem samo ono što mi se sviđa.“¹⁸⁶

Uprkos tome što su mnogi unutar CIA dovodili u pitanje kredibilnost informacija pribavljenih od Muhameda i što je postojala saglasnost da on odbija saradnju, njegov slučaj je još jedan od onih koji su navođeni kao dokazani uspesi programa pojačanih tehnika ispitivanja. Tako na primer, u svojoj analizi ovog programa, Generalni inspektor CIA navodi da, iako su određene tehnike koje su na

¹⁸² *Ibid.*, 84-93.

¹⁸³ *Ibid.*, 210-215.

¹⁸⁴ James E. White, op. cit., str. 96-97.

¹⁸⁵ Subcommittee on the Constitution, Civil Rights, and Civil Liberties of the Committee on the Judiciary of the House of Representatives, op. cit. str. 65.

¹⁸⁶ *Ibid.*

Muhamedu korišćene, poput nekoliko modifikacija voterbordinga, bile nepropisne,¹⁸⁷ rezultati su doveli do hapšenja niza terorista, uključujući i Sajfulaha Parače (engl. Sayfullah Paracha), kao i njegovog sina, Uzaira Parače (engl. Uzair Paracha). Njih dvojicu je Muhamed zadužio za krijumčarenje eksploziva u SAD. Takođe, u izveštaju se tvrdi da je na osnovu informacija pribavljenih od Muhameda uhapšen Madžid Kan (engl. Majid Khan).¹⁸⁸ S druge strane, i pojedini američki zvaničnici su na osnovu informacija dobijenih od CIA hvalili uspeh pojačanih tehnika ispitivanja u slučaju Halida Šeika Muhameda. Kongresmen iz Njujorka, Džerold Nedler (engl. Jarrold Nadler) je tokom saslušanja o delotvornosti i posledicama pojačanih tehnika ispitivanja tvrdio kako su ove tehnike spasile na hiljade američkih života, navodeći u vezi sa ispitivanjem Muhameda: „Halid Šeik Muhamed, pokretačka sila iza napada od 11. septembra, ćutao je mesecima nakon svog hapšenja. Ispitivači su, prema izveštajima, najzad na njemu upotrebili neku verziju onoga što je poznato kao voterbording na samo 90 sekundi, nakon čega je on počeo da otkriva informacije koje su pomogle vlastima da uhapsu makar šest bitnih terorista, uključujući i one koji su bili u procesu planiranja rušenja Bruklinskog mosta, postavljanja bombe u hotelu, raznošenja američkih benzinskih pumpi, trovanja američkih rezervoara vode, detoniranja radioaktivne prljave bombe, izazivanja požara u visokim stambenim zgradama tako što bi zapalili stanove napunjene prirodnim gasom, kao i izvođenja velikih napada antraksom.“¹⁸⁹ Slično tvrdi i predsednik Buš u jednom od svojih govora, u kome navodi niz hapšenja i sprečenih napada zahvaljujući podvrgavanju Halida Šeika Muhameda pojačanim tehnikama ispitivanja.¹⁹⁰ Kredibilnost ovih tvrdnji dovodi u pitanje izveštaj Obaveštajnog odbora Senata, koji je ispitao svaku ključnu tvrdnju o tome da su informacije koje su iznuđene od Muhameda rezultovale hapšenjima i osujećenim napadima. Zaključak koji se može izvući na osnovu ovog izveštaja jeste da su informacije koje su zaista dovele do ovih rezultata mahom pribavljene na drugi način, pa je tako CIA neke od njih već posedovala pre podvrgavanja Muhameda agresivnim tehnikama, a za druge su zaslužni potpuno drugi izvori. Zanimljivo je da su za mnoge od ovih napada koji su navodno sprečeni pojačanim tehnikama ispitivanja, sami teroristi zaključili da nisu izvodljivi, pa tako realna opasnost u tim konkretnim slučajevima nije ni postojala.¹⁹¹

¹⁸⁷ Central Intelligence Agency, Office of Inspector General Special Review, op. cit., str. 44-45.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 87.

¹⁸⁹ Subcommittee on the Constitution, Civil Rights, and Civil Liberties of the Committee on the Judiciary of the House of Representatives, op. cit., str. 3.

¹⁹⁰ George W. Bush, President's Speech on Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists, op. cit.

¹⁹¹ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 217-400.

Kao i u slučaju Abu Zubajde, detaljna iskustva Halida Šeika Muhameda opisana su u izveštaju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. On je u ovom svedočenju naveo niz pojačanih tehnika ispitivanja koje su na njemu primenjivane, uključujući oduzimanje odeće, uskraćivanje sna i hrane, udaranje o zid, stavljanje u pozicije koje izazivaju stres, izlaganje hladnoći i voterbording. Na kraju izjave naveo je kako je tokom ovog perioda agentima dao mnogo izmišljenih informacija, za koje veruje da su ih navele na pogrešan trag i utrošile njihovo vreme.¹⁹²

Hapšenje Halida Šeika Muhameda bez sumnje je bio jedan od najvećih uspeha u borbi protiv terorizma do tada. Kao ključni čovek u planiranju napada od 11. septembra, Muhamed je predstavljao realnu opasnost po globalnu bezbednost i sigurno je da bi sa svojim poduhvatima nastavio, da u tome nije bio sprečen. Međutim, kao izvor informacija, on se nije pokazao u onoj meri vredan u kojoj su to CIA i američka administracija želele da prikažu javnosti, kako bi opravdale postojanje programa pojačanih tehnika ispitivanja. Vešto je koristio svaku poznatu taktiku za izbegavanje odavanja bitnih informacija, pa je tako često izmišljao priče ili sa ispitivačima delio informacije za koje je znao da su im već poznate ili da su neupotrebljive. Dostupni podaci pokazuju da se primena pojačanih tehnika ispitivanja na Halidu Šeiku Muhamedu nikako ne može smatrati uspehom ovog programa, već je po svim relevantnim kriterijumima jasno da je ovaj slučaj primer nedelotvornosti navedenih tehnika, posebno kada su u pitanju visokopozicionirani džihadistički lideri, koji su u potpunosti posvećeni svojoj misiji.

6.3. Slučaj lociranja i eliminisanja Osame bin Ladena

Nakon napada 11. septembra 2001. godine, Osama bin Laden je postao najtraženiji čovek na svetu. Amerikancima će biti potrebno skoro punih 10 godina da ga konačno lociraju i eliminišu. Povodom ovog slučaja je u 2011. godini ponovo pokrenuta žestoka debata o efikasnosti pojačanih tehnika ispitivanja, koja je podelila javnost.

Lokacija na kojoj se sumnjalo da se bin Laden nalazi otkrivena je zahvaljujući intenzivnom praćenju bin Ladenovog ličnog kurira, Abu Ahmeda al-Kuvajtija (engl. Abu Ahmed al-Kuwaiti). Ključni poziv koji je američkim službama otkrio Kuvajtijevu lokaciju odigrao se u proleće 2010. godine, kada je on stupio u kontakt sa jednim prijateljem, čija komunikacija je bila praćena. Kada je, na pitanje tog prijatelja o tome gde se trenutno nalazi, Kuvajti odgovorio kako je „ponovo sa ljudima sa kojima je bio ranije“, službe su posumnjale da su konačno ušle u trag bin Ladenovoj lokaciji. Prateći

¹⁹² International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 33-37.

prvo Kuvajtijev broj telefona, a zatim i njega lično, CIA je u gradu Abotabadu, u Pakistanu, otkrila jedan dobro čuvan stambeni kompleks, ograđen visokim zidovima. Odmah im je postalo jasno da se tu krije neko bitan, ali nisu mogli biti sigurni da je to bin Laden. Predsedniku Obami su predložene dve opcije napada. Prva je bila da se ceo kompleks bombarduje, što je bio manje rizičan pristup, ali je postojala realna bojazan da će u tom slučaju biti nemoguće sa sigurnošću identifikovati bin Ladena. Druga, rizičnija opcija, bila je da se helikopterima pošalje specijalna jedinica Mornaričkih foka (engl. Navy SEALs) koja bi na licu mesta identifikovala i eliminisala bin Ladena. Obama se odlučio za ovu drugu opciju i operacija „Neptunovo koplje“ (engl. Neptune Spear) je odobrena za 2. maj 2011. godine.¹⁹³ Operacija je zvanično bila pod ingerencijom CIA i njenog direktora, Leona Panete (engl. Leon Panetta), ali je izvedena od strane jedinice američke vojske, koja je tom prilikom stavljena u službu Agencije. Ovo je učinjeno kako bi se zaobišla zakonska regulacija, po kojoj je samo CIA imala pravo da sprovodi ovaj tip operacija.¹⁹⁴

Tim Mornaričkih foka, raspoređen u četiri helikoptera, poleteo je iz američke baze u Avganistanu. Operacija je započela sa komplikacijama, kada je jedan on helikoptera oštećen pri sletanju, zakačivši ogradu kompleksa. Međutim, vojnici su se veoma brzo probili do bin Ladena, koga su zatekli kako proviruje iz svoje sobe na trećem spratu kuće. Jedan od njih ga je upucao u desnu stranu lica, nakon čega je on preminuo. Vojnici su njegovo telo poneli sa sobom i uspešno uspele da napuste lokaciju.¹⁹⁵ Njegovi posmrtni ostaci sahranjeni su u Arabijskom moru istog dana.¹⁹⁶ Čitava operacija trajala je manje od 40 minuta i tokom nje su, pored bin Ladena, ubijeni i jedan od njegovih sinova, kao i spomenuti kurir, Kuvajti.¹⁹⁷

Neposredno nakon uspešno obavljene misije, zvaničnici CIA su u klasifikovanim izveštajima namenjenim Kongresu izneli tvrdnje da su ključne informacije koje su dovele do identifikovanja Abu Ahmeda al-Kuvajtija, kao i utvrđivanja njegove bliske veze sa bin Ladenom, pribavljene tokom programa pojačanih tehnika ispitivanja. Tako je tadašnji direktor CIA, Leon Paneta, u svom obraćanju pred Obaveštajnim odborom Senata od 4. maja 2011, rekao: „Zatvorenici iz perioda nakon 11. septembra skrenuli su nam pažnju na to da postoje pojedinci koji pružaju direktnu podršku bin Ladenu... i jedan od njih koji je identifikovan bio je kurir sa nadimkom Abu Ahmed al-

¹⁹³ Ali Soufan, op. cit., str. 530-532.

¹⁹⁴ Mark Mazzetti, op. cit., str. 435-436.

¹⁹⁵ *Ibid.*, 432-433.

¹⁹⁶ Ali Soufan, op. cit., str. 534.

¹⁹⁷ *Ibid.*, 533.

Kuvajti. To je bilo tokom 2002. godine.¹⁹⁸ Slične izjave davali su i drugi pripadnici CIA, a koje su navodile na zaključak da je program pojačanih tehnika ispitivanja, sa kojim se započelo 2002. godine rezultirao pribavljanjem navedenih informacija.¹⁹⁹ Među onima koji su javno tvrdili da je eliminisanje bin Ladena direktan uspeh pojačanih tehnika ispitivanja, bili su i pojedini političari, pre svega zvaničnici iz Bušove administracije. Tako je bivši Potpredsednik SAD, Dik Čejni (engl. Dick Cheney), izjavio kako je primena pojačanih tehnika ispitivanja na Halidu Šeiku Muhamedu, a pre svega primena voterbordinga, proizvela informacije koje su dovele do lociranja bin Ladena.²⁰⁰

Ove tvrdnje dovedene su u pitanje od strane više relevantnih izvora. Republikanski senator Džon Mekejn (engl. John McCain), koji je i sam pretrpeo torturu tokom svog zarobljeništva za vreme Vijetnamskog rata, u svom obraćanju pred Senatom od 12. maja 2011. godine naveo je kako mu je Leon Paneta lično potvrdio da informacije o Kuvajtiju nisu dobijene od Halida Šeika Muhameda, niti drugih zatvorenika podvrgnutih pojačanim tehnikama ispitivanja, već da im je ključni trag dao zatvorenik koji je bio u pritvoru druge države.²⁰¹ S druge strane, senatori Dajen Fajnstajn (engl. Dianne Feinstein) i Karl Levin. (engl. Carl Levin) izjavili su da je zatvorenik koji je dao najbitnije informacije o Kuvajtiju, Hasan Gul (engl. Hassan Ghul), to učinio pre podvrgavanja pojačanim tehnikama ispitivanja.²⁰²

Navode CIA o ovom slučaju najdetaljnije je ispitao Obaveštajni odbor američkog Senata koji je u svom isveštaju izneo niz nepodudaranja između izjava zvaničnika CIA i zvanične dokumentacije, koja govori sasvim drugu priču. U izveštaju se iznose tri glavna zaključka do kojih je Obaveštajni odbor došao na osnovu dokumentacije CIA.²⁰³

Prvi zaključak Obaveštajnog odbora jeste da je CIA imala veliku količinu informacija o Kuvajtiju koje su dobijene pre primene pojačanih tehnika ispitivanja ili nezavisno od nje.²⁰⁴ Naime, CIA od

¹⁹⁸ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 383-384.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 385-389.

²⁰⁰ Ruth Blakeley, *Dirty Hands, Clean Conscience? The CIA Inspector General's Investigation of "Enhanced Interrogation Techniques" in the War on Terror and the Torture Debate*, Journal of Human Rights 10:544-561, Routledge, 2011, https://www.researchgate.net/publication/239795474_Dirty_Hands_Clean_Conscience_The_CIA_Inspector_General's_Investigation_of_Enhanced_Interrogation_Techniques_in_the_War_on_Terror_and_the_Torture_Debate, 10.8.2020., str. 544.

²⁰¹ John McCain, *Senator McCain's Speech in the US Senate on the Use of Torture*, Washington, 2011, https://fas.org/irp/congress/2011_cr/torture.html, 11.9.2020.

²⁰² Amrit Singh, *Globalizing Torture: CIA Secret Detention and Extraordinary Rendition*, Open Society Foundations, 2013, <https://www.scribd.com/document/135427451/Globalizing-Torture-20120205>, 11.9.2020., str. 40.

²⁰³ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. 379.

²⁰⁴ *Ibid.*

svojih zatvorenika nije dobila nijednu informaciju sve do 2003. godine. Međutim, već u toku 2002. godine počela je intenzivno da prikuplja podatke o njemu, u nameri da utvrdi njegov blizak odnos sa bin Ladenom. Dokumentacija pokazuje da je CIA posedovala sledeće informacije o Kuvajtiju pre nego što je o njemu saznala bilo šta od svojih zatvorenika: starost, fizički opis, detalje o porodici, telefonsku aktivnost, imejl komunikaciju, umešanost u planiranje napada na SAD zajedno sa Halidom Šeikom Muhamedom, kao i postojanje bliskog odnosa između njega i bin Ladena.²⁰⁵ Niz ovih informacija potekao je od zatvorenika, poput Rijada Facilitatora (engl. Riyadh the Facilitator) i Abu Zubaira al-Hailija (engl. Abu Zubair al-Ha'ili), koji su bili u pritvoru i pod ingerencijom drugih država u momentu kada su te informacije podelili sa vlastima.²⁰⁶

Drugi zaključak je da su najpreciznije informacije o Kuvajtiju dobijene od zatvorenika koji u tom momentu još uvek nije bio podvrgnut pojačanim tehnikama ispitivanja.²⁰⁷ Hasan Gul uhapšen je 2004. godine u iračkom Kurdistanu i prvo je bio u pritvoru jedne druge zemlje, a zatim je predat prvo američkoj vojsci, a zatim i CIA. Agent CIA koji je učestvovao u njegovom ispitivanju svojim nadređenima je prijavio da je Gul od početka odlučio da sarađuje. Tokom prve faze ispitivanja, dok još na njemu nisu primenjene pojačane tehnike ispitivanja, Gul je rekao da je Kuvajti uvek sa bin Ladenom i da je jedan od njegovih najbližih pomoćnika. Dalje, njegova pretpostavka je bila da je, nakon hapšenja bin Ladenovih telohranitelja, on svoje obezbeđenje sveo na jednu ili dve osobe, a da je Kuvajti u tom slučaju opsluživao sve njegove potrebe kada je u pitanju spoljna komunikacija. Uprkos tome što je Agenciji pružio najvrednije informacije koje je do tada imala o Kuvajtiju i doveo je na korak bliže bin Ladenu, CIA je odlučila da na njemu primeni pojačane tehnike ispitivanja. Tokom ove faze, Gul nije dao agentima nijednu novu informaciju.²⁰⁸

Treći zaključak je da su oni zatvorenici koji su podvrgnuti pojačanim tehnikama ispitivanja sakrivali i izmišljali informacije o Kuvajtiju.²⁰⁹ Jedan od agenata CIA svedočio je kako je Abu Zubajda bio među onima koji su 2002. godine identifikovali Kuvajtija kao člana Al Kaide i ukazali na njegove veze sa bin Ladenom. Međutim, dokumentacija pokazuje da Abu Zubajda uopšte nije ispitivan u vezi sa Kuvajtijem tokom te godine. Štaviše, kada je u julu 2003. godine prvi put upitan o Kuvajtiju, Zubajda je tvrdio da nikad ranije nije čuo to ime.²¹⁰ Ova Zubajdina tvrdnja je u kontradikciji sa

²⁰⁵ *Ibid.*, 380-383.

²⁰⁶ *Ibid.*, 386.

²⁰⁷ *Ibid.*, 379.

²⁰⁸ *Ibid.*, 395-397.

²⁰⁹ *Ibid.*, 379.

²¹⁰ *Ibid.*, 385-386.

činjenicom da je u telefonskom imeniku koji je konfiskovan prilikom njegovog hapšenja zabeležen Kuvajtijev broj telefona uz ime Abu Ahmed K. S druge strane, Halid Šeik Muhamed je priznao da poznaje Kuvajtija, nakon što je suočen sa svedočenjem drugog zatvorenika koji nije bio u pritvoru CIA. Muhamed je tvrdio da Kuvajti uopšte nije bin Ladenov kurir i trudio se da umanjí njegov značaj u okviru organizacije.²¹¹

Na osnovu analiziranih podataka, može se doći do zaključka da je i u ovom slučaju CIA iskrivljivala činjenice kako bi one išle u korist programa pojačanih tehnika ispitivanja. Zatvorenici od kojih su dobijene istinite informacije bili su oni na kojima pojačane tehnike do tada nisu primenjene. S druge strane, još je bitniji podatak da zatvorenici koji jesu bili podvrgnuti pojačanim tehnikama ispitivanja zarad iznuđivanja informacija o Kuvajtiju, ne samo da agentima nisu dali nijednu korisnu informaciju, već su namerno pokušavali da ih navedu na pogrešan trag i da time osujete kako lociranje Kuvajtija, tako i bin Ladena.

Na kraju, treba se osvrnuti i na jedno ključno pitanje vezano za pronalaženje bin Ladena, a koje glasi: zašto je najmoćnijoj državi na svetu, sa praktično neograničenim resursima, bilo potrebno čak deset godina da locira i eliminiše svog neprijatelja broj jedan, i u kontekstu ove konkretne teme, da li su pojačane tehnike ispitivanja ovaj proces skratile ili su ga produžile? Jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje daje Ali Sufan. Sufan tvrdi da je glavni problem, koji je doveo do toga da se trag koji je postojao već 2002. realizuje tek 2011. godine, to što su iskusni agenti i profesionalni ispitivači marginalizovani, a tehnike koje su dokazano efikasne skrajnute u korist pojačanih tehnika ispitivanja. On dalje navodi da je do novog napretka došlo tek nakon što je CIA ugasila ovaj program i da nije slučajnost što je bin Laden eliminisan tek onda kada su ponovo uspostavljene tradicionalne metode ispitivanja i prikupljanja informacija.²¹²

²¹¹ *Ibid.*, 394-395.

²¹² Ali Soufan, op. cit., str. 535.

7. Pravne i političke posledice programa pojačanih tehnika ispitivanja

Iako je trajao svega nekoliko godina, program pojačanih tehnika ispitivanja ostavio je dalekosežne posledice po Sjedinjene Američke Države. Među njima su ključne one koje su pravne i političke prirode. Bitno je odmeriti rezultate koje je praksa primene pojačanih tehnika dala sa ovim posledicama, i na osnovu toga doneti zaključak da li je ovaj program bio opravdan.

Kada su u pitanju pravne posledice, prva od njih je rizik od krivičnog gonjenja koji postoji za sve umešane u ovaj program. Uprkos tome što su pre njegovog početka, kao i za vreme trajanja, davana pozitivna pravna mišljenja u kojima se tvrdilo da pojačane tehnike ispitivanja ne spadaju u torturu, kao i da se međunarodne konvencije o zabrani torture ne odnose na slučaj konflikta sa Al Kaidom i talibanima, ova mišljenja nisu univerzalno prihvaćena. U specijalnoj analizi Generalnog inspektora CIA o programu zatvaranja i ispitivanja, spominje se zabrinutost samih agenata koji su učestvovali u programu pojačanih tehnika ispitivanja da će biti krivično gonjeni ili da će pojedine organizacije za ljudska prava insistirati na njihovom gonjenju. Takođe, jedan od agenata je izrazio strah od toga da će se ovi agenti CIA jednog dana naći na poternici Međunarodnog krivičnog suda.²¹³ U zaključku ove analize navodi se da je, uprkos tome što je program zatvaranja i ispitivanja bio razmatran od strane Ministarstva pravde i imao odobrenje od strane Bušove administracije, praksa koja se tokom njega sprovodila drastično odstupala od prethodno ustanovljene prakse kako CIA, tako i vojske i policije, i bila u suprotnosti sa mišljenjima visokopozicioniranih predstavnika vlasti, međunarodnih organizacija, savezničkih država i organizacija za ljudska prava. Takođe, neki od postupaka tokom ovog programa bili su van granica onoga što je prema mišljenju Ministarstva pravde dozvoljeno.²¹⁴ Na kraju, navodi se da se CIA „suočava sa ozbiljnim dugoročnim političkim i pravnim izazovima, kao posledicom programa zatvaranja i ispitivanja vođenog od strane Centra za antiterorizam, a posebno njegove primene pojačanih tehnika ispitivanja.“²¹⁵ Nakon ekstenzivne istrage Obaveštajnog odbora Senata i obimnog izveštaja iz 2012. godine, koji je obelodanio čitav niz neistina, kršenja pravila i drugih mahinacija CIA u vezi sa programom zatvaranja i ispitivanja zatvorenika,

²¹³ Central Intelligence Agency, Office of Inspector General Special Review, op. cit., str. 94.

²¹⁴ *Ibid.*, 101-102.

²¹⁵ *Ibid.*, 105.

Ministarstvo pravde je izjavilo da niko od učesnika neće biti krivično gonjen.²¹⁶ Što se tiče učešća vojske u programu pojačanih tehnika ispitivanja, za zlostavljanje u zatvoru Abu Graib osuđeno je ukupno 11 vojnika.²¹⁷ Prema podacima iz 2006. godine, ukupno je za nezakonite postupke u zatvorima u Iraku, Avganistanu i Gvantanamu osuđeno 54 vojnika, od čega je samo 10 njih osuđeno na višegodišnje zatvorske kazne.²¹⁸

Druga pravna posledica vezana je za status zatvorenika koji su prošli kroz program pojačanih tehnika ispitivanja. Zatvorenici su de fakto stavljeni van zakona.²¹⁹ Mnogi od njih su godinama držani u tajnim zatvorima, izolovani od svakog kontakta sa spoljašnjim svetom, uskraćeni za pravo na pravično suđenje. Primena pojačanih tehnika ispitivanja dodatno je zakomplikovala mogućnost njihovog krivičnog gonjenja. Još 2002. godine, na samom početku primene novih procedura, FBI je izrazio svoj stav u vezi sa primenom pojačanih tehnika ispitivanja. Mišljenje Biroa bilo je da su predložene tehnike u sukobu kako sa američkim ustavom, tako i sa zakonima, i da će informacije dobijene putem ovih tehnika biti neprihvatljive pred sudom.²²⁰ Zbog svega navedenog, kao i da bi se sačuvala reputacija Biroa i njegovi agenti zaštitili od potencijalnog krivičnog gonjenja, FBI je odbio da učestvuje u daljem ispitivanju zatvorenika.²²¹ Procena da će primena pojačanih tehnika ispitivanja uticati na krivično gonjenje zatvorenika pred američkim sudovima pokazala se tačnom. Do sada je samo jedan zatvorenik CIA, Ahmed Kalfan Gailani (engl. Ahmed Khalfan Ghailani), osuđen po jednoj od ukupno 285 tačaka optužnice na doživotnu kaznu zatvora.²²²

Treća posledica ima kako pravne, tako i međunarodne implikacije. Naime, SAD su programom zatvaranja i primene pojačanih tehnika ispitivanja narušile niz međunarodnih konvencija, iza kojih stoje međunarodne organizacije poput Ujedinjenih nacija. Iako su bila nerealna očekivanja da će Ujedinjene nacije SAD-u uvesti bilo kakve sankcije kao odgovor na ovo kršenje, ostavlja se prostor

²¹⁶ Charlie Savage, *U.S. Tells Court That Documents From Torture Investigation Should Remain Secret*, The New York Times, 10.12.2014., <https://www.nytimes.com/2014/12/11/us/politics/us-tells-court-that-documents-from-torture-investigation-should-remain-secret.html>, 12.9.2020.

²¹⁷ Robert Bejesky, *The Abu Ghraib Convictions: A Miscarriage of Justice*, Buffalo Public Interest Law Jurnal Vol. 34-4, 103-175, 2013., <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=bpilj>, 12.9.2020., str. 152.

²¹⁸ The Center for Human Rights and Global Justice at NYU School of Law, Human Rights Watch, Human Rights First, *By the Numbers: Findings of the Detainee Abuse and Accountability Project*, 2006., https://chrgj.org/wp-content/uploads/2016/11/By_The_Numbers.pdf, 12.9.2020., str. 24,

²¹⁹ International Committee of the Red Cross, op. cit., str. 26.

²²⁰ Deborah Colson, Avi Cover, *Tortured Justice: Using Coerced Evidence to Prosecute Terrorist Suspects*, Human Rights First, New York, 2008, str. 32.

²²¹ *Ibid.*

²²² Crofton Black, *CIA Torture: What Happened to the 119 Detainees?*, The Bureau of Investigative Journalism, 2015, <https://v1.thebureauinvestigates.com/wp-content/uploads/2015/04/complete-v12.pdf>, 12.9.2020., str. 5.

da druge države potpisnice u nekim budućim konfliktima, povedene američkim primerom, takođe zanemare međunarodno pravo i obaveze koje iz njega proizilaze povodom zabrane torture.

Verovatno jedna od ključnih posledica ovog programa jeste narušen ugled SAD-a na međunarodnom planu, kao i negativan uticaj na odnose sa savezničkim državama. Najpre, SAD su izgubile legitimitet kao jedan od globalnih lidera u zaštiti ljudskih prava, posebno onih vezanih za zabranu torture.²²³ Ono što je naročito sporno jesu kritike koje su SAD upućivale drugim državama povodom primene istih onih tehnika koje su bile obuhvaćene programom pojačanih tehnika ispitivanja. Tako je, na primer, Stejt department uputio kritiku Jordanu 2007. godine povodom primene pozicija koje izazivaju stres na zatvorenicima,²²⁴ dok je u izveštajima iz 2005. i 2006. godine upotrebu voterbordinga u Tunisu označio kao torturu.²²⁵ Kina je ovakvu praksu SAD-a dovela u pitanje, nazivajući je duplim standardom.²²⁶ Što se tiče uticaja programa pojačanih tehnika ispitivanja na odnose sa savezničkim državama, posebno se treba osvrnuti na negativne posledice ovog programa na one države koje su dozvolile da na njihovoj teritoriji CIA uspostavi svoje tajne zatvore. Veoma loše su prošle evropske zemlje poput Rumunije i Litvanije, protiv kojih su zatvorenici koji su u njima boravili tokom programa zatvaranja i ispitivanja, pokrenuli postupke pred Evropskim sudom za ljudska prava. U slučaju Abu Zubajde protiv Litvanije, ta država je 2018. godine osuđena za kršenje ljudskih prava i naloženo joj je da Zubajdi plati odštetu. Isti je bio ishod i u slučaju al-Naširija protiv Rumunije. I neke druge evropske zemlje, uključujući Poljsku, Makedoniju i Italiju, osuđene su pred ovim sudom zbog svoje uloge u programu CIA.²²⁷

Poslednje će biti razmatrane dve posledice koje su se dugoročno pokazale kao najozbiljnije, a to su rizik od retalijacije i stvaranje novih neprijatelja. Odnos prema ratnim zarobljenicima u velikoj meri bazira se na principu reciprociteta. Iako terorističke organizacije deluju po drugačijim principima u odnosu na državne aktere, razumno je pretpostaviti da će one podvrgnuti američke zarobljenike gore tretmanu ukoliko je tretman SAD-a prema njihovim pripadnicima nehuman.²²⁸ Dalje, nesumnjivo je da su prizori torture zatvorenika iz američkih zatvora dodatno podstakli nove napade.

²²³ Report of the Senate Select Committee on Intelligence, op. cit., str. XXV

²²⁴ Physicians for Human Rights, op.cit., str. 9.

²²⁵ *Ibid.*, 17.

²²⁶ Intelligence Science Board, op. cit., str. 14-15.

²²⁷ Amnesty International, *Landmark Rulings Expose Romanian and Lithuanian Complicity in CIA Secret Detention Programme*, 31.5.2018., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/05/landmark-rulings-expose-romanian-and-lithuanian-complicity-in-cia-secret-detention-programme/>, 12.9.2020.

²²⁸ Intelligence Science Board, op. cit., str. 13-14.

Ne primer, jedan od napadača na redakciju časopisa Šarli Ebdo (fran. Charlie Hebdo), Šerif Kuaši (engl. Cherif Kouachi), izjavio je da su ga na napad motivisale fotografije zarobljenika iz iračkog zatvora Abu Graiba.²²⁹ Sigurno je da su i mnogi drugi pohrlili da se pridruže džihadističkim organizacijama kao posledica obelodanjivanja zlostavljanja zatvorenika od strane Amerikanaca, pa se može zaključiti da je program primene pojačanih tehnika ispitivanja za posledicu imao i omasovljavanje globalnog džihadističkog pokreta. I same terorističke organizacije koristile su ove fotografije kao propagandni materijal i na taj način privlačile novo članstvo.²³⁰ Međutim, najalarmantnije su indikacije da je Islamska država, teroristička organizacija koja je svojom destruktivnošću nadmašila i samu Al Kaidu, svoje začetke imala upravo u zatvoru Abu Graib, dok je on bio pod kontrolom američkih trupa. Po svemu sudeći, ozloglašeni vođa Islamske države, Abu Bakr al-Bagdadi (engl. Abu Bakr al-Baghdadi), je 2004. godine uhapšen i zatvoren u Abu Graibu, koji se pokazao kao plodno tle za regrutaciju džihadističkih boraca.²³¹ Tokom građanskog rata u Siriji, Islamska država je pod Bagdadijevim vođstvom uspela iz Iraka da se proširi i na tu zemlju i postala jedan od ključnih aktera u ovom ratu. Iako su postojali i drugi bitni faktori koji su uticali na uspon Islamske države, ne treba isključiti značaj koji je američki program pojačanih tehnika ispitivanja imao za masovnu regrutaciju nove generacije džihadista.

Imajući u vidu navedene posledice, kao i prethodno analizirane rezultate koje je dao program pojačanih tehnika ispitivanja, može se zaključiti da je on naneo daleko više štete Sjedinjenim Američkim Državama, nego što je od njega bilo koristi. Ovaj program ne samo da je bio nedelotvoran, već je i bitno naškodio međunarodnom ugledu SAD-a. Uz to, umesto da odvrati teroriste od novih napada na SAD, ovaj program je inspirisao mnoge da se pridruže džihadu i da se fokus terorističkih organizacija na SAD dodatno pojača.

²²⁹ Richard Esposito, Nancy Ing, M. Alex Johnson, Ed Kiernan, Bill Neely, Jon Schuppe, Robert Windrem, Ed Kiernan, *Confusion as French Hunt Magazine Attack Suspects*, ABC News, 7.1.2015., <https://www.nbcnews.com/storyline/paris-magazine-attack/paris-attack-suspect-dead-two-custody-u-s-officials-say-n281761>, 12.9.2020.

²³⁰ Center for Ethics and the Rule of Law, *Report on The Ethics of Interrogation and the Rule of Law*, University of Pennsylvania, 2017, <https://www.law.upenn.edu/live/files/6299-final-version-abridged--ethics-of-interrogation>, 12.9.2020., str. 9

²³¹ Joshua Eaton, *U.S. Military Now Says ISIS Leader Was Held In Notorious Abu Ghraib Prison*, The Intercept, 25.8.2016., <https://theintercept.com/2016/08/25/u-s-military-now-says-isis-leader-was-held-in-notorious-abu-ghraib-prison/>, 12.9.2020.

8. Alternative pojačanim tehnikama ispitivanja

8.1. Informisane tehnike ispitivanja

Kako bi se zaokružila analiza delotvornosti pojačanih tehnika ispitivanja, neophodno je istražiti koji su to alternativni pristupi koji su u praksi dali bolje rezultate. Mnogi stručnjaci koji su se godinama bavili saslušanjem osumnjičenih lica, uključujući Alija Sufana,²³² Glena Karla (engl. Glen Carle)²³³ i Stivena Klajnmana,²³⁴ slažu se u pogledu toga da su informisane tehnike ispitivanja daleko delotvornije i da je to jedini ispravan pristup za efikasno pribavljanje pouzdanih i relevantnih informacija. U ovom delu rada biće analizirano šta se podrazumeva pod informisanim tehnikama ispitivanja, zbog čega su one bolje od pojačanih tehnika i kako se ovaj pristup pokazao u praksi.

Informisane tehnike ispitivanja podrazumevaju uspostavljanje raporta, koji se postiže kroz izgradnju poverenja između ispitivača i ispitivanog. Ispitivač postepeno uvodi ispitivanog u razgovor o relevantnim temama, postavljajući mu pitanja za koja zna da će na njih biti spremniji da odgovori, kao što su na primer pitanja o porodici dotičnog.²³⁵ Preduslov da bi se uspostavio ovakav tok ispitivanja jeste da ispitivač govori maternji jezik ispitivanog, da razume njegovu kulturu, kao i da je detaljno informisan o ličnosti i životu samog ispitivanog. Potpomognut ovim znanjem, ispitivač će biti u mogućnosti da kod ispitivanog stvori utisak da već raspolaže svim informacijama i time ga navesti da oda one informacije koje su mu potrebne. Takođe, ispitivač koji je detaljno upućen u pozadinu ispitivanog lakše će prepoznati kada ovaj laže, a kada govori istinu. Dalje, bitno je da ispitivani zadrži određenu dozu dostojanstva, što se postiže uspostavljanjem odnosa poverenja i poštovanja prema njemu. Da bi ovaj pristup bio uspešan, ključno je da ispitivani oseća da čini pravu stvar time što sarađuje, što se putem pojačanih tehnika ispitivanja ne može postići.²³⁶

²³² Ali Soufan, op. cit. 424-425.

²³³ James P. Pfiffner, op. cit., str. 14-15.

²³⁴ Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, *U.S. Interrogation Policy and Executive Order 13440*, U.S. Government Printing Office, Washington, 2007., <https://www.scribd.com/document/17843541/U-S-Interrogation-Policy-and-Executive-Order-13440>, 12.9.2020., str. 8-9.

²³⁵ Ali Soufan, op. cit., str. 440.

²³⁶ James P. Pfiffner, op. cit., str. 13-14.

Uspeh ovog pristupa leži pre svega u tome što u ljudskoj prirodi postoji potreba za komunikacijom sa drugim ljudima.²³⁷ U situaciji u kojoj se nalaze zatvorenici, gde im je kontakt ograničen i najviše interakcije imaju sa ispitivačem, očekivano je da se između njih uspostavi odnos koji će podrazumevati kontinuiranu komunikaciju.²³⁸ Ispitivanja pokazuju da je veoma mali broj osumnjičenih koji potpuno odbijaju komunikaciju - u policijskoj praksi taj procenat je svega oko 5%. Šejn O'Mara navodi da je jedan od razloga za to taj što je ljudima veoma teško da se suzdrže od toga da pričaju o sebi i da u proseku 40% svakog razgovora čine informacije koje delimo o sebi samima.²³⁹ Ovo je posebno korisno kod terorista koji vole da se hvale svojim poduhvatima,²⁴⁰ pa je u takvim slučajevima moguće navesti ih da odaju mnogo više od onoga što su planirali.

Prednosti informisanih tehnika ispitivanja u odnosu na pojačane tehnike su brojne, a ovde će biti navedene samo neke od njih. Prva je u tome što se u praksi pokazalo da informisane tehnike proizvode kvalitetnije informacije u pogledu tačnosti i upotrebljivosti, za razliku od pojačanih koje često rezultuju izmišljenim informacijama. Dalje, informacije dobijene ovim putem mogu se koristiti u sudskom procesu, što ne važi za one koje su iznuđene putim pojačanih tehnika ispitivanja. Zbog toga je za procesuiranje lica osumnjičenih za terorizam neophodno da se poštuju zakonski standardi. Na kraju, suprotno očekivanom, pokazalo se da informisane tehnike ispitivanja brže proizvode informacije, što je u kontekstu terorizma kao konstantne globalne pretnje vaoma bitno, jer postoji urgentnost da se do određenih podataka dođe. U vezi sa tim, Ali Sufan navodi primer Mančesterskog priručnika i Al Kaidinih procedura koje se pokreću nakon hapšenja njihovog pripadnika, a koje podrazumevaju da u roku od 48 sati dođe do reorganizacije, čime informacije koje uhapšeni član poseduje postaju neupotrebljive. Njemu je potpuno neshvatljivo objašnjenje kreatora programa pojačanih tehnika ispitivanja da njihov cilj nije da se postignu brzi rezultati, već da se postepeno slomi zatvorenikov otpor.²⁴¹

Na primeru Abu Zubajde najbolje se mogu analizirati prednosti i mane jedne i druge vrste tehnika. Dok je Sufanov pristup odmah urodio plodom, proizvevši ključne informacije za identifikovanje Halida Šeika Muhameda kao glavnog idejnog tvorca napada od 11. septembra, pristup CIA i njenih saradnika Mičela i Džesena rezultovao je time da Abu Zubajda mesecima nije hteo da iznese

²³⁷ Shane O'Mara, op. cit., str. 242.

²³⁸ James P. Pfiffner, op. cit., str. 14.

²³⁹ Shane O'Mara, op. cit., str. 243-245.

²⁴⁰ James P. Pfiffner, op. cit., str. 14.

²⁴¹ Ali Soufan, op. cit. 424-425.

nikakve nove informacije, a kada su ga konačno primorali da progovori, jedino što su od njega uspjeli da dobiju bile su izmišljene i ponovljene informacije.

Ali Sufan je dao jedno od najboljih i najkonciznijih objašnjenja u čemu je tajna uspeha informisanih tehnika ispitivanja. Upitan od jednog člana komisije pred kojom je svedočio da li postoji rizik da Al Kaida sazna proceduru ovih tehnika i svoje pripadnike nauči kako da ih prevaziđu, Sufan je odgovorio da je to nemoguće, jer ne postoje dva ista saslušanja: „Kao što ne postoje dva zatvorenika koja su u potpunosti ista. Bez obzira na to da li je u pitanju drugačije detinjstvo, drugačije iskustvo u Al Kaidi ili različit intelekt, ne postoje dva potpuno ista saslušanja. Pristup informisanih tehnika ispitivanja ne sastoji se iz niza koraka koje je potrebno ispratiti, već od korišćenja onoga što znaš o zatvoreniku protiv njega samog i uspeha u tome da ga nadmudriš.“²⁴²

Kada se uzme u obzir sve navedeno, nameće se pitanje zbog čega su uopšte američka administracija, obaveštajne službe i vojska odlučile da odobre i primene pojačane tehnike ispitivanja. Na ovu odluku mogao je uticati niz faktora, uključujući tri koja će ovde biti izložena. Pre svega, razumno je zaključiti da su nakon jednog od najgorih udaraca koje su SAD zadobile u svojoj istoriji, a koji je bio rezultat potpunog podbacivanja njihovog bezbednosnog sistema, kako američka administracija, tako i CIA bile motivisane da zauzmu agresivni pristup prema teroristima. Ovo se može tumačiti i kao pokušaj demonstracije sile, ali i kao odmazda za doživljeno poniženje. Dalje, široko je rasprostranjeno uverenje da pojedinac ne može dugo podneti torturu i da će zbog toga odati sve informacije koje se od njega traže, kako bi bio pošteđen daljeg bola.²⁴³ Najzad, treba potražiti razlog i u ograničenim resursima u pogledu iskusnih agenata - ispitivača, koji su u tom periodu bili upoznati sa Al Kaidom i njenim delovanjem i uz to, posedovali potrebne veštine, kao što je znanje arapskog jezika. Agenata koji su ispunjavali sve te kriterijume je svakako bilo, što se može videti iz primera Alija Sufana, međutim, upitno je da li je postojao dovoljan broj njih da zadovolje potrebe velikog priliva zatvorenika, koji su se nalazili u tajnim zatvorima širom sveta. U tom smislu, bilo je praktičnije i brže obučiti nove agente da primenjuju pojačane tehnike ispitivanja, za čiju upotrebu nisu potrebne nikakve specijalne veštine, niti detaljno znanje o pozadini zatvorenika i samoj Al Kaidi.

²⁴² *Ibid.*, 528.

²⁴³ John W. Schiemann, op. cit., str. 33.

8.2. Razlike između povinovanja i saradnje

Protivnici programa pojačanih tehnika ispitivanja posebno naglašavaju razliku između ovog pristupa i informisanih tehnika ispitivanja u kontekstu povinovanja i saradnje. Naime, oni tvrde da pojačane tehnike ispitivanja nikada ne mogu proizvesti saradnju, koja implicira dobrovoljnost, već samo povinovanje, koje podrazumeva odnos potčinjenosti između ispitivanog i ispitivača.

Ali Sufan navodi da kod povinovanja postoji sklonost ispitivanog da kaže ono za šta misli da ispitivač želi da čuje, a ne istinu. On navodi nekoliko primer koji ovo dokazuju. Prvi je al-Libi, koji je izjavio da je tokom podvrgavanja pojačanim tehnikama ispitivanja odlučio da kaže agentima sve što žele da čuju, kako bi dobio bolji tretman. Tako je njegovo lažno priznanje da Al Kaida sarađuje sa režimom Sadama Huseina, poslužilo kao glavno opravdanje za invaziju Iraka. Drugi je primer Abu Zubajde, od koga je primenom vaterbordinga iznuđeno priznanje da je treći čovek u hijerarhiji Al Kaide, što nije moglo biti dalje od istine.²⁴⁴

Pukovnik Stiven Klajnman povinovanje opisuje na sličan način: „Povinovanje podrazumeva prisiljavanje nekoga da učini nešto što inače ne bi želeo da učini, a u nekim slučajevima i suprotno svojim ličnim interesima – na primer, Severnokorejci i Severnovijetnamci su prisiljavali ratne zarobljenike da priznaju kako su bacili hemijsko oružje na civilnu populaciju, za šta smo znali da nije istina, ali je bilo iznuđeno torturom.“²⁴⁵ On dalje navodi da je misija obaveštajnog agenta da pribavi informacije koje su korisne, a da ovakav pristup proizvodi suprotne rezultate.²⁴⁶

Klajnman daje i konkretan primer iz ličnog iskustva, kada je učestvovao u ispitivanju jednog iračkog generala sa kojim je izgradio raport. Po završetku ispitivanja, Klajnman ga je upitao da li možda postoji još nešto što zna, a u vezi sa čime mu nije postavio pitanje, na šta mu je general odgovorio pitanjem: „Da li bi želeo da znaš gde se nalaze Scud rakete?“ Klajnman navodi da je ovo bila jedna od kritičnih informacija, ali da niko nije ni pretpostavljao da je ovaj general poseduje. Njegov zaključak povodom ovog slučaja je da nikada ne bi dobio ovu informaciju da je generala podvrgao torturi.²⁴⁷

Saradnja podrazumeva stvaranje odnosa sa ispitivanim i njegovo dobrovoljno učestvovanje u razgovoru, čime mu se priznaje lični integritet. S druge strane, povinovanje podrazumeva

²⁴⁴ Ali Soufan, op. cit. 423-424.

²⁴⁵ Subcommittee on the Constitution, Civil Rights, and Civil Liberties of the Committee on the Judiciary of the House of Representatives, op. cit. str. 53.

²⁴⁶ *Ibid.*

²⁴⁷ *Ibid.*, str. 55-56.

depersonalizaciju ispitivanog i postiže se slamanjem njegovog otpora agresivnim metodama, čime mu se u potpunosti oduzima dostojanstvo. Prvi pristup, koji je svojstven informisanim tehnikama ispitivanja ne samo da je humaniji, već se pokazao i kao delotvorniji u praksi.

9. Zaključak

Program pojačanih tehnika ispitivanja nije bio prvi put u istoriji Sjedinjenih Američkih Država da njihove snage bezbednosti praktikuju tehnike koje se mogu smatrati torturom. Istorijska analiza ovih praksi pokazala je da su neke od njih decenijama ili vekovima unazad bile prisutne u praksi američke vojske, policije i obaveštajnih službi. Međutim, ono što razlikuje pojačane tehnike ispitivanja od ovih prethodnih istorijskih slučajeva jeste to što je njihovu primenu zvanično podržala tadašnja američka administracija i što su se one smatrale legalnim i ispravnim pristupom. Ne možemo sa sigurnošću znati da li je Ruzveltova administracija tokom Filipinsko-američkog rata ili neka od aktuelnih administracija tokom Vijetnamskog rata u tajnosti podržavala torturu zatvorenika kao sredstvo dolaženja do informacija. Međutim, nijedna od administracija pre Bušove nije javno podržala ovakvu praksu, pa je u tom smislu ovaj slučaj jedinstven.

Nesporno je da je jedan od glavnih razloga za uvođenje pojačanih tehnika ispitivanja bio nečuvan poraz i poniženje Buša i njegovih saradnika od strane Al Kaide, koja je uspela da izvede napad ne samo na najveći američki grad, već i na samo središte američke vojske. Takođe, dovedena je u pitanje sposobnost američkih obaveštajnih službi da zaštite bezbednost svoje države. CIA, kao jedna od glavnih odgovornih za propuste koji su omogućili napade od 11. septembra, našla se u nezavidnoj poziciji. Može se pretpostaviti da je jedan od razloga zbog kog je CIA postala pionir u lobiranju za pojačane tehnike ispitivanja to što je postojao pritisak da Agencija dokaže svoju korisnost i da se iskupi za učinjene propuste.

Program pojačanih tehnika ispitivanja zahtevao je jedan ozbiljan poduhvat: da se isključi sva domaća i međunarodna pravna regulativa u pogledu tretmana ratnih zarobljenika i zabrane mučenja, kako bi CIA i vojska imali određene ruke u okršaju sa Al Kaidom i talibanima. To je postignuto nizom diskutabilnih pravnih tumačenja koja su produkovali oni pojedinci iz vlasti koji su ovakav pristup podržavali, dok su glasovi protivnika zanemareni.

Najproblematičniji je sam začetak ovog programa, za koji su zaslužna dva psihologa, Mičel i Džesen, čije je jedino iskustvo sa dotičnim tehnikama stečeno u SERE školama. Tehnike primenjivane u ovim školama imale su potpuno drugačiju svrhu u odnosu na one kojima su podvrgnuti zatvorenici i korišćene su da bi se američki vojnici psihički pripremili za slučaj torture od strane neprijatelja. Njihov cilj bio je da vojnici budu u stanju da pruže otpor torturi, a ne da se pod njom slome. Ono što je sigurno još dodatno doprinelo potpunom neuspehu ovog programa je činjenica da Mičel i Džesen nisu imali nikakvo relevantno znanje o Al Kaidi i talibanima, i da su zasnovali ceo program na laičkoj pretpostavci da pojačane tehnike proizvode iste rezultate bez obzira na to na kome se primenjuju. Oni su jedan empirijski neispitan pristup predstavili kao naučno dokazan, u šta su poverovali mnogi ključni ljudi iz američke administracije, vojske i obaveštajnih službi.

Iako je argument za primenu pojačanih tehnika ispitivanja bio da će se one koristiti samo u nuždi, kada zatvorenik odbija saradnju i do informacija nije moguće doći na drugi način, pokazalo se da su u praksi one primenjivane neselektivno. Tako su od zatvorenika, poput Abu Zubajde, koji su od samog početka bili spremni da sarađuju sa agentima, pojačane tehnike ispitivanja stvorile lažove, koji su bili u stanju da izmisle najneverovatnije priče samo da bi izbegli dalju torturu.

Uprkos tome što je program nizao neuspeh za neuspehom, postojala je potreba da se on kako američkoj administraciji, tako i javnosti prikaže kao veoma delotvoran i da mu se pripišu rezultati koji sa njim nisu imali nikakve veze. To se najbolje može videti iz slučaja Abu Zubajde i Halida Šeika Muhameda. Kako su pojačane tehnike ispitivanja i oni koji su ih zagovarali trpeli sve ozbiljnije kritike, kada je Osama bin Laden konačno eliminisan, CIA je iskoristila priliku da još jednom skene pažnju na uspeh pojačanih tehnika ispitivanja. Ovaj primer je služio kao vrhovni dokaz da su, uprkos svim kritikama, oni koji su tvrdili da je program pojačanih tehnika delotvoran bili u potpunosti u pravu. Međutim, izveštaj Obaveštajnog odbora Senata pobio je ovu verziju događaja, pa je braniocima ovih tehnika jedino preostalo da istraju u svojim tvrdnjama, ponavljajući ih, uprkos tome što je svaka od njih dokazana kao neistinita.

Postoji objektivni razlog zašto je učesnicima u ovom programu teško da priznaju svoju grešku. Posledice koje su iz njega proistekle bile su brojne i sve do jedne negativne. Direktna posledica bila je ta što je na uštrb ovih tehnika zanemaren tradicionalni, informisani pristup, koji bi bez sumnje dao bolje rezultate, a potencijalno doveo i do ranijeg eliminisanja bin Ladena. Uz to je američkim pravosudnim organima otežano ili onemogućeno da krivično gone osumnjičene za terorizam, pa

tako do momenta nastanka ovog rada u 2020. godini, glavni idejni tvorac napada od 11. septembra 2001. godine, koji je sada već više od 17 godina u američkom pritvoru, još uvek nije osuđen za ovo zlo delo. Dalje, program pojačanih tehnika ispitivanja ozbiljno je narušio međunarodni ugled SAD-a, kao i njihov odnos sa savezničkim državama. S druge strane, nedemokratski režimi koji otvoreno praktikuju torturu dobili su odličan kontraargument za svaku kritiku od strane SAD-a. Najpogubnije od svega, umesto da se zada ozbiljan udarac globalnom džihadističkom pokretu, ovaj program je poslužio kao sredstvo za regrutaciju novih pripadnika i formiranje novih terorističkih organizacija.

Na kraju, glavni zaključak ovog rada jeste da pojačane tehnike ispitivanja nisu delotvorne ni u jednom od analiziranih aspekata, to jest u pogledu efikasnosti, pribavljanja informacija do kojih se ne može doći drugim putem i pouzdanosti dobijenih informacija, čime se potvrđuje validnost kako opšte, tako i posebnih hipoteza ovog rada. S druge strane, informisane tehnike ispitivanja su se u velikoj meri pokazale kao efektivne, zbog čega od njih ne treba odustajati sve dok se ne pronađe neko istinski delotvornije rešenje.

LITERATURA

1. Adam D. Jacobson, *Could the United States Reinstitute an Official Torture Policy?*, Journal of Strategic Security Vol. 10-2, 97-118, University of South Florida Board of Trustees, 2017, https://www.jstor.org/stable/26466845?seq=3#metadata_info_tab_contents, 28.8.2020.
2. Aldert Vrij, Christian A. Meissner, Ronald P. Fisher, Saul M. Kassin, Charles A. Morgan III, Steven M. Kleinman, *Psychological Perspectives on Interrogation*, Perspectives on Psychological Science Vol. 12(6), 927-955, SAGE Publishing, 2017
3. Ali Soufan, *The Black Banners (Declassified)*, W. W. Norton & Company, Kindle, 2020
4. Amnesty International, *Landmark Rulings Expose Romanian and Lithuanian Complicity in CIA Secret Detention Programme*, 31.5.2018., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/05/landmark-rulings-expose-romanian-and-lithuanian-complicity-in-cia-secret-detention-programme/>, 12.9.2020.
5. Amrit Singh, *Globalizing Torture: CIA Secret Detention and Extraordinary Rendition*, Open Society Foundations, 2013, <https://www.scribd.com/document/135427451/Globalizing-Torture-20120205>, 11.9.2020.
6. Barack Obama, *Executive Order 13491*, Washington, 2009., <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CFR-2010-title3-vol1/pdf/CFR-2010-title3-vol1-eo13491.pdf>, 29.8.2020.
7. Ben Emmerson, *Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms While Countering Terrorism*, Human Rights Council, 2013., https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A-HRC-22-52_en.pdf, 29.8.2020.
8. Center for Ethics and the Rule of Law, *Report on The Ethics of Interrogation and the Rule of Law*, University of Pennsylvania, 2017, <https://www.law.upenn.edu/live/files/6299-final-version-abridged--ethics-of-interrogation>, 12.9.2020.
9. Central Intelligence Agency, *CIA Manual Collection: The infamous “torture manuals”*, Kindle, 2017
10. Central Intelligence Agency, *CIA’s Former Detention and Interrogation Program*, Kindle, 2017

11. Central Intelligence Agency, Office of Inspector General Special Review, *Counterterrorism Detention and Interrogation Activities (September 2001 - October 2003)*, 2004, <https://fas.org/irp/cia/product/ig-interrog.pdf>, 10.8.2020.
12. Chanterelle Sung, *Torturing the Ticking Bomb Terrorist: An Analysis of Judicially Sanctioned Torture in the Context of Terrorism*, Third World Law Journal Vol. 23-1, 193-212, <https://core.ac.uk/download/pdf/71463466.pdf>, 1.9.2020.
13. Charlie Savage, *U.S. Tells Court That Documents From Torture Investigation Should Remain Secret*, The New York Times, 10.12.2014., <https://www.nytimes.com/2014/12/11/us/politics/us-tells-court-that-documents-from-torture-investigation-should-remain-secret.html>, 12.9.2020.
14. Chris Mackay, Greg Miller, *The Interrogators: Inside the Secret War Against al Qaeda*, Warner Books, New York, 2004.
15. Crofton Black, *CIA Torture: What Happened to the 119 Detainees?*, The Bureau of Investigative Journalism, 2015, <https://v1.thebureauinvestigates.com/wp-content/uploads/2015/04/complete-v12.pdf>, 12.9.2020.
16. Darius Rejali, *Torture and Democracy*, Princeton University Press, Princeton, 2007, <https://www.scribd.com/book/232949908/Torture-and-Democracy>, 24.8.2020.
17. Deborah Colson, Avi Cover, *Tortured Justice: Using Coerced Evidence to Prosecute Terrorist Suspects*, Human Rights First, New York, 2008
18. George W. Bush, *Memorandum for the Vice President, the Secretary of State, the Secretary of Defense, the Attorney General, chief of staff to the President, Director of Central Intelligence, Assistant to the President for National Security Affairs, and Chairman of the Joint Chiefs of Staff, re. Humane Treatment of al Qaeda and Taliban Detainees*, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Bush%202-7-02.pdf>, 27.8.2020.
19. George W. Bush, *President's Speech on Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists*, Washington, 2006., <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html>, 28.8.2020.
20. George W. Bush, *Remarks by the President Upon Arrival*, Washington, 16.9.2001, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html>, 13.9.2020.
21. Gerry J. Gilmore, *Abuse Resulted From Leadership Failure, Taguba Tells Senators*, Department of Defense News, 2004., <https://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=26496>, 28.8.2020.
22. Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, *U.S. Interrogation Policy and Executive Order 13440*, U.S. Government Printing Office, Washington, 2007., <https://www.scribd.com/document/17843541/U-S-Interrogation-Policy-and-Executive-Order-13440>, 12.9.2020.
23. Human Rights Watch, *Getting Away With Torture: The Bush Administration and Mistreatment of Detainees*, 2001, <https://www.scribd.com/document/59852484/Getting-Away-With-Torture-United-States>, 30.8.2020.

24. Intelligence Science Board, *Educing Information, Intelligence: Science and Art*, National Defense Intelligence College Press, Washington, 2006, <https://www.scribd.com/document/219975/NDIC-Educing-Information>, 6.9.2020.
25. International Committee of the Red Cross, *Report on the Treatment of Fourteen "High Value Detainees" in CIA Custody*, Washington, 2007, <http://www.nybooks.com/media/doc/2010/04/22/icrc-report.pdf>, 10.8.2020.
26. James E. White, *Contemporary Moral Problems: War, Terrorism and Torture*, St. Cloud State University, St. Cloud, 2009
27. James P. Pfiffner, *The Efficacy of Coercive Interrogation*, George Mason University, Fairfax, 2014, https://pfiffner.gmu.edu/wp-content/uploads/2011/10/Pfiffner_Torture_Efficacy_Ch-6_ET.pdf, 10.8.2020.
28. Jay S. Bybee, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President, from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, U.S. Department of Justice*, 2002., <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.08.01.pdf>, 28.8.2020.
29. Jay S. Bybee, *Memorandum for John Rizzo, Acting General Counsel of the Central Intelligence Agency, from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, U.S. Department of Justice*, 2002., http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/olc_Bybee.pdf, 29.8.2020.
30. Jerald Phifer, *Memorandum for Commander, Joint Task Force 170, from LTC Jerald Phifer*, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Beaver-Phifer-Rumsfeld%2010-11-02.pdf>, 29.8.2020.
31. Jeremy Waldron, *What Are Moral Absolutes Like*, New York University School of Law, New York, 2011, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1906850, 1.9.2020.
32. John A. Wahlquist, James A. Stone, David P. Shoemaker, Nicholas R. Dotti, *Interrogation: World War II, Vietnam, And Iraq*, Tannenberg Publishing, 2015, <https://www.scribd.com/book/293577828/Interrogation-World-War-II-Vietnam-And-Iraq>, 25.8.2020.
33. John McCain, *Senator McCain's Speech in the US Senate on the Use of Torture*, Washington, 2011, https://fas.org/irp/congress/2011_cr/torture.html, 11.9.2020.
34. John W. Schieman, *Does Torture Work?*, Oxford University Press, New York, 2016, <https://www.scribd.com/document/405272753/Does-Torture-Work-1st-Edition-2015-pdf>, 25.8.2020.
35. Jose A. Rodriguez, Jr, *Hard Measures*, Threshold Editions, New York, 2012, <https://www.scribd.com/read/224317793/Hard-Measures-How-Aggressive-CIA-Actions-After-9-11-Saved-American-Lives>, 8.9.2020. Lawrence Wright, *The Looming Tower*, Penguin, 2006
36. Joshua Eaton, *U.S. Military Now Says ISIS Leader Was Held In Notorious Abu Ghraib Prison*, The Intercept, 25.8.2016., <https://theintercept.com/2016/08/25/u-s-military-now-says-isis-leader-was-held-in-notorious-abu-ghraib-prison/>, 12.9.2020.
37. M. Gregg Bloche, *Toward a Science of Torture?*, Texas Law Review Vol. 95:1329, Austin, 2017, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2951951, 10.8.2020.

38. Mark Mazzetti, *The Way of the Knife: The CIA, a Secret Army, and a War at the Ends of the Earth*, Penguin Books, 2013
39. Memorandum for National Security advisor from the Director of Central Intelligence Agency, *Effectiveness of the CIA Counterterrorist Interrogation Techniques*, 2016, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/6541535>, 10.8.2020.
40. Michael Welch, *American 'Pain-ology' in the War on Terror: a Critique of 'Scientific' Torture*, *Theoretical Criminology* Vol. 13(4) 451-474, SAGE Publishing, 2009
41. Michael Welch, *Doing Special Things to Special People in Special Places: Psychologists in the CIA Torture Program*, *The Prison Journal* Vol. 97(6) 729-749, SAGE Publishing, 2017
42. Paul A. Kramer, *The Blood of Government: Race, Empire, the United States & the Philippines*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006, <https://www.scribd.com/read/322773647/The-Blood-of-Government-Race-Empire-the-United-States-and-the-Philippines#>, 25.8.2020.
43. Physicians for Human Rights, *Leave No Marks: Enhanced Interrogation Techniques and the Risk of Criminality*, Physicians for Human Rights and Human Rights First, Washington, 2007, <https://phr.org/our-work/resources/leave-no-marks/>, 10.8.2020.
44. Report of the Committee on Armed Services United States Senate, *Inquiry into the Treatment of Detainees in U.S. Custody*, 2008, https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Detainee-Report-Final_April-22-2009.pdf, 10.8.2020.
45. Report of the Senate Select Committee on Intelligence, *Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program*, 2014, <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/publications/CRPT-113srpt288.pdf>, 10.8.2020.
46. Richard Esposito, Nancy Ing, M. Alex Johnson, Ed Kiernan, Bill Neely, Jon Schuppe, Robert Windrem, Ed Kiernan, *Confusion as French Hunt Magazine Attack Suspects*, ABC News, 7.1.2015., <https://www.nbcnews.com/storyline/paris-magazine-attack/paris-attack-suspect-dead-two-custody-u-s-officials-say-n281761>, 12.9.2020.
47. Robert Bejesky, *The Abu Ghraib Convictions: A Miscarriage of Justice*, *Buffalo Public Interest Law Journal* Vol. 34-4, 103-175, 2013., <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=bpilj>, 12.9.2020.
48. Ruth Blakeley, *Dirty Hands, Clean Conscience? The CIA Inspector General's Investigation of "Enhanced Interrogation Techniques" in the War on Terror and the Torture Debate*, *Journal of Human Rights* 10:544-561, Routledge, 2011, https://www.researchgate.net/publication/239795474_Dirty_Hands_Clean_Conscience_The_CIA_Inspector_General's_Investigation_of_Enhanced_Interrogation_Techniques_in_the_War_on_Terror_and_the_Torture_Debate, 10.8.2020.
49. Shane O'Mara, *Why Torture Doesn't Work: The Neuroscience of Interrogation*, Harvard University Press, Cambridge, 2015, <https://www.scribd.com/document/404227464/Why-Torture-Doesn-t-Work-The-Neuroscience-of-Interrogation-pdf>, 30.8.2020.
50. Subcommittee on the Constitution, Civil Rights, and Civil Liberties of the Committee on the Judiciary of the House of Representatives, *Hearing on Torture and the Cruel, Inhuman and*

Degrading Treatment of Detainees: The Effectiveness and Consequences of 'Enhanced Interrogation', U.S. Government Printing Office, Washington, 2008, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-110hhrg38765/pdf/CHRG-110hhrg38765.pdf>, 10.8.2020.

51. The Al Qaeda Handbook 1677-T 1D, <https://www.investigativeproject.org/documents/10-al-qaeda-manual-found-in-manchester-translation.pdf> 1.9.2020.
52. The Center for Human Rights and Global Justice at NYU School of Law, Human Rights Watch, Human Rights First, *By the Numbers: Findings of the Detainee Abuse and Accountability Project*, 2006., https://chrgj.org/wp-content/uploads/2016/11/By_The_Numbers.pdf, 12.9.2020.
53. William J. Haynes, *Action Memo from William J. Haynes, General Counsel of the Department of Defense for Donald Rumsfeld, Secretary of Defense*, Washington, 2002., <http://hrlibrary.umn.edu/OathBetrayed/Beaver-Phifer-Rumsfeld%2010-11-02.pdf>, 29.8.2020.